

מעמדו הנבואי של ברוך בן נריה

מפורסם וידוע הוא מאמר הגמ' במס' מגילה (י"ד א') – "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפליים כיוצאי מצרים", ועם זאת רק "נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לא נכתבה". כפל משמעות לה להוראה זו: מחד – אם מצינו נבואה כתובה, אין זה אלא שמדובר בנבואה בעלת תוכן וחשיבות לא (רק) לשעתה, אלא (גם ובעיקר) לדורות. זוהי כמובן קביעה רבת חשיבות לכל הבוחן כתבי הנבואה באספקלריית דברי חז"ל.

מאידך, צידה השני של מטבע-הוראה זו, והיא הנוגעת לענייננו: אין להסיק מסקנה פזיזה ולומר כי רק אלה שנזכרו דברי נבואה בשמם, רק הם נביאים היו. אדרבא ואדרבה. יותר, הרבה יותר, נביאים אינם מוזכרים בדברי נבואה, מאלה שכן נזכרים. ציבור עצום ורב של נביאים ניבאו, ונבואתם לא נשתמרה. לעומתם, מיעוט קטנטן מן הנביאים זכו ודבר נבואתם נחקק בספר לדורות. מיעוט מספרי קטנטן זה מסתכם – לדברי הגמ' שם – במנין מ"ח נביאים וז' נביאות.

פירוט שמותם של מ"ח וז' אלה לא התפרש בגמ', ונחלקו רבים בדבר¹. להלן בכוונתנו לדון באתד מיוחד מבני אותה חבורה, ולבחון ולבדוק מידת השתייכותו אליה. אחד ומיוחד – על שום מה?

כך שנינו בספרי (בהעלותך, פיס' צ"ט)²

האשה הכושית – וכי כושית היתה והלא מדיינית היתה... אלא מה כושי משונה בעורו, כך צפורה משונה בנויה יותר מכל הנשים. כיוצא בו אתה אומר 'שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני' (תהלים ז' א') – וכי כושי היה, אלא מה כושי משונה בעורו, אף שאול משונה במראיו, שנאמר 'משכמו ומעלה גבוה מכל העם'

1. ור' להלן הערה 22.

2. ור' גם גמ' מו"ק ט"ז ב', מדרש שוח"ט ז' ס"ד, ילקוט מכירי תהילים ז' א' ו', וילקוט המכירי עמוס עמ' 77 – 78. ברם בכל אלה נזכרו צפורה, שאול, ישראל וכן צדקיה, אך לא ברוך בן נריה! אמנם ר' ילקו"ש שמו"ב רמז קנ"ב שם הובאו הן הדיעה המייחסת זאת לצדקיה, והן הדיעה הגורסת כי הכוונה ל"ברוך בן נריה – משונה במעשיו מכל בני פלטין של צדקיה". ור' גם ילקו"ש ירמיה שכ"ו (ל"ח) – "הוא היה מארבעה בני אדם שנקראו כושים: צפורה וישראל ושאוול ועבד מלך הכושי. ולמה נקרא שמו כושי, אלא כשם שהכושי נכר בעורו כך היה נכר בפלטין של צדקיה במעשיו הטובים" (ור' שם, על העלאת ירמיה מהבור). כן ר' באבות דר"נ נו"ב מ"ג. ובספרי זוטא (בהעלותך י"ב – א') אמרו: "וכי כושי היה ברוך בן נריה, אלא מה כושי ניכר במראיו מכל הבריות, כך ברוך בן נריה היה ניכר במראיו ובמעשיו מכל ישראל".

(שמואל א' ט' ב'). כיוצא בו אתה אומר 'הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל' (עמוס ט' ז') – וכי כושים היו, אלא מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במצוות יותר מכל אומות העולם. כיוצא בו אתה אומר 'וישמע עבד מלך הכושי איש סריס' (ירמיהו ל"ח ז') – וכי כושי היה [והלא ברוך היה] – אלא מה כושי משונה בעורו, כך היה ברוך בן נריה משונה במעשיו יותר מכל בני פלטיין של מלך.

"משונה" – הוה אומר: בולט וניכר; מיוחד.

אישיות מיוחדת זו מצויה בתווך. אם עד עתה מצינו שלוש קטגוריות: האחת – מ"ח וז' נביאים ונביאות אשר לא רק ניבאו אלא נבואתם נרשמה לדורות, השניה – ייתרת הנביאים, למעלה מס' ריבוא, אשר אמנם ניבאו אך נבואתם לא נמסרה לדורות, והשלישית – אישים שלא היו נביאים, הרי ברוך בן נריה מצוי בתווך. לגביו בוקעת ועולה שאלת מעמדו: האם היה נביא, והאם נמנה בין המ"ח. זוהי השאלה הנבחנת להלן, לאור סתירות מרובות המצויות בדבר.

א. בקשת ומניעת הנבואה

בפרק הקצר ביותר מספר ירמיה, פרק נ"ה, מוצאים אנו נבואה המכוננת "אל ברוך בן נריה". וכך נאמר שם:

כה אמר ה' אלקי ישראל אליך ברוך. אמרת אוי נא לי כי יסף ה' יגון על מכאובי, יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי. כה תאמר אליו, כה אמר ה': הנה אשר בניתי אני הורס ואת אשר נטעתי אני נותש ואת כל הארץ היא. ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש. כי הנני מביא רעה על כל בשר נאום ה', ונתתי לך את נפשך לשלל על כל המקומות אשר תלך שם.

3. הגהת הגר"א שם.

4. ור' מש"כ ר"י עראמה בהקדמתו למגילת איכה: "...כאשר ידע ירמיהו תכלית כתיבת המגילה הזאת, בחר בהתעוררות רוח קדשו לקרות לברוך בן נריה אשר היה נכבד בעיני המלך והשרים והיו נשמעים דבריו, מה שלא היה כן בו להיותו נבזה בעיניהם ונמאס" – מעלתו הציבורית של ברוך, יותר מזו של ירמיהו!

פרק קצר זה, כולו, הוקדש אך ורק לנושא זה: תשובת ה' לטענת ברוך, הנמסרת לו ע"י ירמיה. אתה ברוך "אמרת..." , ובכן שאלתך אינה נענית – "אל תבקש לך גדולות", והסתפק בנתינת נפשך לך לשלל.

השאלה היא כמובן מה ביקש ברוך, ומדוע לא נענתה בקשתו. התייחסות ותשובה מפורשת לשאלה זו מצינו במכילתא, ריש פרשת בא:

... וכן אתה מוצא בברוך בן נריה, שהיה מתרעם לפני המקום – אמרת אוי נא לי כי יסף ה' יגון על מכאובי, מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים: יהושע שמש משה ושרתה עליו רוח הקודש, אלישע שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקודש, מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים! יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי וגו', ואין מנוחה אלא נבואה, שנאמר ותנח עליהם הרוח, ואומר... ואומר... בא וראה מה המקום משיבו: כה תאמר אליו, כה אמר ה' הנה אשר בניתי אני הורס וגו' ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש, ואין גדולות אלא נבואה, שנאמר... ואו'... אמר': ברוך בן נריה, אם אין כרם אין סייג', אם אין צאן אין רועה', מפני מה – כי הנני מביא רעה אל כל בשר וגו' ונתתי לך את נפשך לשלל אל המקום אשר תלך שם...

מדרש זה שבמכילתא פירט ופירש כל חלקי הפרק, פסוק אחר פסוק:

א. תרעומתו של ברוך – בקשתו לנבואה, וטענתו כנגד "אפלייתו" מכל תלמידי הנביאים⁸.

5. כלומר: אמר הקב"ה לברוך – ר' רש"י ורד"ק ירמיה מ"ה ה'.

6. ההבחנה בין כרם לצאן – מתאימה כנראה להבחנה בין ארץ לעם.

7. מקביל לביטוי של אחז: "אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם. כך היה אחז סבור בדעתו לומר: אם אין קטנים אין גדולים, אם אין גדולים אין חכמים, אם אין חכמים אין נביאים, אם אין נביאים אין רוח הקודש, אם אין רוח הקודש אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, כביכול אין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל". – ר' ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, ובמדרש ב"ר מ"ב ג', ויק"ר י"א ז', פתיחתא דאסת"ד י"א (בשינוי): אם אין גדולים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, ובהמשך זקנים ותורה) וכן בפתיחתא דרו"ר ז'. מכאן שבפנימיותם של דברים אכן צדק אחז, ואף הקב"ה מעיד ואומר "אם אין צאן אין רועה"!

8. ור' דרשות הר"ן – דרוש שמיני, על הייתרון הנבואי שיש לתלמידי הנביאים, הזוכים מחמתו אף למעלה ממדרגתם הם – שזכיית אהרן ומרים בנבואת "פתאום", וללא הכנה מוקדמת, משום צירופם אל משה, וכן אליהו ואלישע, ואלדרד ומידרד, עיי"ש. ור' ס' העיקרים ג' י"א, ועוד. ור' "מרחבים" ב' עמ' 20 – 33, ובעמ' 233 הערה לעמ' 24.

- ב. תשובת המקום – סירוב להחלת נבואה.
- ג. נימוק – הזמן אינו מתאים, בין אם מצד עצמו (עת פורענות) ובין אם מצד הסרת הצורך. זהו שסיימו ואמרו במכילתא: "הא בכל מקום אתה מוצא שאין הנביאים מתנבאים אלא בזכותן של ישראל": וכאן אין זכות ואין צורך.
- ואכן פרשנות מפורטת ודקדקנית זו לכל פסוקי הפרק, אומצה ע"י פרשני המקרא על אתר: רש"י, רד"ק, מלבי"ם ועוד, ורושם יש לה גם בלשון תרגומו של יונתן: "ונבואה לא אשכחית".
- מכלל דברים אלה נמצינו למדים, כי למרות היותו של ברוך משמש את ירמיה ותלמידו – כיהושע וכאלישע – ולמרות בקשתו ואף תרעומתו לקבלת נבואה, עם כל זאת בקשתו לא נענתה ולא שרתה עליו רוח נבואה.

הרמב"ם ב'מורה' (ח"ב פרק ל"ב) הסיק ולמד מכך עקרון חשוב ויסודי בהליכות הנבואה. שלש השקפות⁹ בנוגע לנבואה הציג שם הרמב"ם: השקפה עממית, השקפה פילוסופית והשקפה תורנית. לא כאן המקום לעמוד על מכלול ההבדלים בין ההשקפות השונות, ולענייננו חשוב פרט אחד המודגש בלשון הרמב"ם¹⁰:

...השקפת תורתנו ויסוד שטתנו – היא בעצם דומה להשקפה הפלוסופית הזו [הגורסת כי שלמות נבואית "לא תושג לאדם אלא לאחר הכשרה" עילאית] – זולתי בדבר אחד, והוא שאנו סוברים כי הראוי לנבואה המתכוונן לה אפשר שלא יתנבא וזה ברצון אלקי... כעין כל הנסים... והרי הדבר הטבעי שכל מי שראוי כפי טבעו והוכשר כפי חנוכו ולמודו יתנבא... נלמד זה ממעשה ברוך בן נריה, לפי שהוא תלמיד ירמיה, והכשירו ולמדו והכינו, והיתה תשוקת נפשו להנבא ונמנע, כמו שאמר יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, ונאמר לו על ידי ירמיה כה תאמר אליו כה אמר ה' וגו' ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש... שה' מנבא מי שירצה ומתי שירצה... זהו היסוד אצלנו שהכרחית על כל פנים ההכשרה וההשתלמות, ואז תהיה האפשרות שבה תלויה גזרת ה'.

9. יצאה מן הכלל השקפת אפיקורוס "מפני שאינו סובר מציאות ה', כל שכן שיסבור נבואה", ולא בא רמב"ם לדון אלא בהשקפות "מאמיני ה'". אכן בהל' תשובה פ"ג ה"ח הגדיר רמב"ם אחד מסוגי האפיקורסים: אותם הכופרים לחלוטין באפשרות מציאותה של נבואה.
10. נוסח תרגומו של הר"י קאפח שליט"א.

הוא אומר: עקרון חשוב מיסודות הנבואה לומד רמב"ם דוקא מפרשייתו של ברוך. מניעת נבואתו לא על עצמה לבדה היא באה ללמד, אלא על הכלל כולו¹¹. ממנו למדנו שלא מספקת המוכנות הטבעית, לא מספקת ההכשרה ואפילו היא מושלמת – ושלא כשיטת הפילוסופים. להשקפת תורתנו הנבואה תלויה ברצון ובגזירה אלווקיים, ובלעדיהם לא תחול. זה אמנם איננו המצב הטבעי, הרגיל, ודומה הוא לנס [והמנוע מכך, הרי הוא כמי שנמנעה תנועת ידו כירבעם, או נמנע מלראות כחיל מלך ארם] ואף על פי כן עשוי לקרות מצב שכזה, ולא תחול נבואה על אותה אישיות.

נמצא אם כן כי לדידו של הרמב"ם, פרשייתו של ברוך איננה רק דוגמא, אלא היא מהווה מקור¹². ממנה למדנו כלל ויסוד בהליכות הנבואה: אין הנבואה שורה אלא ברצון אלוקי¹³.

11. עתה גם ברורה היטב סיבת כתיבת פרק זה לדורות, כנבואה שהוצרכה. בכך מוקהה חודה של תמיהה מהרש"א בחידווא"ג מגילה י"ד סע"ב, עיי"ש. ור' גם טו"א שם, ור' עמק הנצי"ב לספרי בהעלותך פי' כ' (עמ' רמ"ח) – קריאת ספר הקינות ברוה"ק, ור' גם מש"כ בפירושו שם לפיס' מ"א (עמ' ש"ה), ור' להלן הערה 22.

12. הדגשה זו, שפרשיית ברוך מהווה מקור, אכן הביאה לפליאת פרשני הרמב"ם, לפי שרמב"ם ממשיך וכותב: "וכבר היה אפשר לומר כי זה בפירוש שהנבואה ביחס לברוך גדולות" – כלומר, הקשר הפסיקים כשלעצמו היה מטה לפירוש שונה. לא מחמת גזירה אלוקית-ניסית נמנעה נבואה מברוך, אלא מחמת העדר מוכנות טבעית והכשרה אליה. ואם כך הדבר, וברוך כלל לא הוכשר להיות נביא, אם כן מה ראה יש להביא מכאן ליסוד זה בהליכות הנבואה, והלוא – כאמור – פרשיית ברוך אינה רק דוגמא אלא היא המקור הראשי והיחיד ליסוד זה! ור' בפירושו של האפודי, גרבוני ורש"ט, ובפי' "משכיות כסף" סיכום "שהוא מקעקע הכל"!

מסיבה זו כתב האברבנאל בפירושו: "המפרשים כולם הבינו מהלשון הזה שהרב היה מקעקע בניינו ויסודו וסותר דבריו... ולפי שהם לא ירדו לסוף כוונת הרב, כי איך יעלה על הדעת שיאמר דבר והפכו תוך כדי דבור!... אבל פירושו וענין המאמר הוא שיאמר הרב בזה: אפשר היה לנו לומר שהנבואה בחוק ברוך היא גדולות... אלא שלא נוכל לעשות זה הפירוש ולא נועיל בו דבר לפי שנמצא ראיות רבות אחרות מדברי ספרי הקודש ומדברי חז"ל שכולם הולכים על זה היסוד, והוא ענין הרצון שזכר, ובהיות הדבר מבואר מפי כתובים ומדבריהם ז"ל אין ראוי שנכחיש אמתת הכתובים ושנשתדל לפרשם בדרך אחר הזוהי אחרי שהיסוד בעצמו לא נוכל להכחישו" (והמשיך ופירט פסוקים המורים הכרח הרצון האלוקי לנבא, ואף את פסוקנו פירש באפיק זה – עיי"ש, ודבריו טעונים השוואה עם פירושו לירמיה מ"ה ז).

נמצא איפא שפרשנות זו של הרמב"ם בפסוקי הפרק, מגדר האפשר לא יצאה ולכלל וודאות אינה מגיעה ללא המקורות הנוספים. לכן מן הפשט הנכון ניתן להסיק את הכלל האמור. [ומאחר ואין ספק שפרשנותם של חז"ל לפרק היא העומדת בשורש דברי הרמב"ם, הרי מכאן שבנו ולמדנו עד כמה רופס הוא מישור הפשט כאשר אינו מואר ומובע באספקלריית דברי חז"ל. לפי שהפשט עצמו יכול להתפרש לכאן ולכאן, ודברי חז"ל הם שהכריעו והיטו הכף לכאן, ולכאן בלבד!]

הר"י אלבו ב'ספר העקרים' (מאמר ג' פרק י"א) עסק גם הוא בפרשייתו של ברוך, אם כי מזוית אחרת. הר"י אלבו סבור שברוך אכן לא היה מוכן דיו לנבואה, וזו כשלעצמה עילה מספקת למניעת נבואה. אלא שכבר מצינו נבואה "המגעת באמצעות נביא אפילו על מי שאינו ראוי לנבואה, כמו שהגיעה לישראל בשעת מתן תורה, או... לאהרן ומרים באמצעות משה, אף על פי שלא היו מוכנים אליה באותה שעה". ברם לנבואה שכזו, החלה באמצעות נביא גם על מי שאינו מוכן לה כדבעי, יש תנאי:

וראוי שתדע שהמצא הנבואה על ידי נביא על הבלתי ראוי או בלתי מוכן, לא יספיק להשפיע מן המקבל ההוא על זולתו אלא בהמצא הארון והלוחות באומה, ולזה לא הגיעה הנבואה לברוך בן נריה באמצעות ירמיה, לפי שלא היה מוכן אליה וכבר נגנז הארון...¹⁴

חלוקים הם איפוא הרמב"ם והר"י אלבו בשאלה אם ברוך, מצד עצמו, היה מוכן לנבואה. אך הצד השווה לשניהם מובע בתוצאה: נמנעה ממנו נבואה, בין אם מחמת גזירה אלוקית, ובין אם מחמת העדר ארון ולוחות. סוף דבר – מן המכילתא ומדברי הראשונים למדנו שלילת הנבואה מברוך בן נריה.

13. אמנם המבי"ט, בספרו "בית אלהים" שער היסודות סוף פרק כ', חלק בזה על הרמב"ם, והבחין בין מעלתו ומדרגתו של "נביא לעצמו" (ר' הל' יסה"ת פ"ז ה"ז) ובין מעמדו של "נביא שליח". ביחס לראשון – "לא ימנע השם הטוב ההוא מבעליו המוכן" ובודאי יינבא וישיג אותן מעלות והשגות רוחניות. לעומת זאת ביחס לשני, הוא אכן לא יקבל שליחות נבואית אלא רק ברצון ה'. אף ברוך, מעין הבחינה השניה הוא, ונמנעה ממנו השלימות – אך לא השגתו העצמית. (ולעומת זאת ר' מלבי"ם ירמיה מ"ה ד', המפרש בקשתו של ברוך דוקא להשגת שלימות אישית ולא שליחות – וממנה נמנע, והרי זה היפוכם של דברים). ור' בס' הכוזרי מאמר ב' פיס' י"ד, ממנו ג"כ משמע שבזמן הבית – כל המוכן לכך שרתה עליו רוח נבואה. ור' עוד אברבנאל לירמיה מ"ה (ועי' בס' "מחזה עליון" עמ' ר"ל – רל"ד).
- מעין מחלוקת זו, ושיטת המבי"ט, ר' כבר בס' "אור ה'" לר"ח קרשקש, מאמר שני כלל חמישי פרק ד': "...שכל אשר יתחזק הקשר והאהבה יהי' יותר מוכן אל ההשגה הזאת, וכאשר יתמיד בקשר הזה ויפליג ההתבודדות, אין ספק שיושפע עליו השפע האלוקי... אין ספק שיושפע עליו רוח נבואי... והיה אם כן האיש המוכן להתנבאות אי אפשר שלא יתנבא". ולדירו ברוך לא התנבא, לפי "שהנבואה בחק ברוך – גדולות", מעין שיטת במ"ס העיקרים. ור' להלן הערה 54.
14. לעומת זאת חלה הנבואה על חגי זכריה ומלאכי – הגם שהארון חסרו! – "לפי שראו את ירמיה ויחזקאל, והיו מוכנים יותר אליה מברוך", ומזולתם באמת נמנעה, עיי"ש. "וראיה לדבר כי בבית שני היו חסידים ואנשי מעשה ראויים לנבואה יותר מהבית ראשון, ואעפ"כ לא היה שם נבואה, לפי שלא היה שם ארון". ור' הערה 17.

ב. שיטת התלמודים ורוב המדרשים – הלכה ואגדה

אלא שמקורות אחרים, ברורים ומפורשים אף הם, מטים להכרעה שברוך בן נריה היה גם היה נביא. דבר זה מפורש בגמרא, נשנה במדרשי הלכה ואגדה, ומשולש בכתבי ראשונים ואחרונים.

בגמ' מגילה (י"ד' ב') נאמר:

שמונה נביאים והם כהנים¹⁵ יצאו מרחב הזונה, ואלו הם: נריה, ברוך ושריה, מחסיה, ירמיה, חלקיה, חנמאל ושלוש.

הא לך כדבר גלוי, ברור ומפורש, שברוך – נביא היה!

ועוד יתירה מזו: המקור היחיד המלמד שנריה ומחסיה, אבותיהם של ברוך ושריה, גם הם נביאים היו, אינו אלא מהאי כללא "דאמר עולא: כל מקום ששמו ושם אביו בנביאות, בידוע שהוא נביא בן נביא" (שם, ט"ו א') – ומאחר והוסכם עלינו שברוך ושריה, הבנים, נביאים הם, הרי מכללא נמצינו למדים שגם האבות, נריה ומחסיה, נביאים היו. ואולם דבר זה עצמו מגין ידענו? מגין שברוך ושריה עצמם נביאים היו? ועד שאתה עומד ותמה על האבות, שאל מעיקרא על הבנים: וערבא ערבא צריך!

רש"י (שם, ד"ה בשלמא) פתר את הבעיה בצורה זו:

...ברוך ושריה מצינו שהיו תלמידי ירמיה. ברוך – דכתיב 'מפיו יקרא אלי את הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו', ושריה –

15. "הם כהנים" – למרות שהם מצאצאי רחב, אשת יהושע האפרתי, לפי שלא היו להם בנים אלא בנות (ור' בגמ' שם), ונישאו – משך הדורות – לכהנים. ור' גם במדרש במדב"ר סוף פ"ח: "ומברכין את ישראל בשם המפורש – ואלו הן: ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה וירמיה בן חלקיה וחנמאל בן שלום". אם כי לא מצינו מקור מנ"ל לגמ' ייחוס כהני זה. [בשלמא ירמיה, יחזקאל ובוזי אביו, מפורש בכתוב דבר כהונתם, ואף חנמאל בן שלום – קרובו של ירמיה הוא, ור' ירמיה ל"ב י"ב ורש"י שם, על שני חנמאל: דוד ובן-דוד ירמיה]. ור' מהרש"א שם, ור' רש"י למדרש שם ס"ק ט"ז אשר סבר לזהות שריה דידן עם "שריה כהן הראש" המוזכר במלכים ב' (כ"ה י"ח), ומכאן מקור לכהונתו, וברוך – אחיו, ור' שם דיונו בזה. אלא שהוא עצמו חזר בו מזיהויו זה, ר' הערתו למדרש שם פ"י ס"ק כ"א. ור' עמק הנצי"ב לספרי בהעלותך פ"ס כ' (עמ' רמ"ח) הסבור למצוא רמז לכהונתם בלשון הכתוב בדברי הימים (א' ד') "... עם המלך במלאכתו ישבו שם" – המלך היינו הקב"ה, ומלאכתו כולל שליחות ועבודה, ומדלא בא הכתוב לסתום במהות שליחותם ועבודתם אם כנביאים ואם ככהנים, הרי בהכרח צ"ל שהם גם כהנים וגם נביאים! ור' עוד להלן הערה 20.

בתוך ספר ירמיה' הדבר אשר צוה ירמיה את שריה בן מחסיה'.
ומצינו בתלמידי נביאים שהיו נביאים: נחה רוח אליהו על
אלישע, ויהושע תלמיד משה...

הוה אומר: איננו יודעים על נבואתם של ברוך ושל שריה אלא מעצם העובדה שהיו
"תלמידי נביא", וכלל נקוט בידינו – חזקה על תלמידי נביאים שגם הם נביאים. מכאן
שברוך ושריה תלמידי ירמיה נביאים היו, כדוגמת יהושע ואלישע.

דברים אלה כמובן מרפסי איגרא. הלא זהו בדיוק הדבר אשר עליו התלונן ברוך: "אוי
נא לי כי יסף ה' יגון על מכאובי – מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים, יהושע שמש
משה ושרתה עליו רוח הקודש, אלישע שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקודש: מה
נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים!" ואם אכן השתנה ברוך מכל תלמידי הנביאים,
וחריג הוא, אם כן מה ראה יש על נבואתו מהיותו תלמיד הנביא? ! [ואגב, זו סתירה
פנימית ברש"י, שבפירושו לירמיה ציין למכילתא!]

בכל אופן מכאן עולה ברורות כי לדידה של סוגיא זו בש"ס, ברוך בן נריה נביא היה.
הדבר גם שב ומוזכר בשנית, בהמשך אותה סוגיא, כאשר קובעת הגמ' תאריכי נבואתם
של "ברוך בן נריה, ושריה בן מעשיה¹⁶ ודניאל, ומרדכי בלשן, וחגי, זכריה ומלאכי, כולן
נתנבאו בשנת שתים לדריוש" – אם כן כדבר פשוט נקבע לה לגמ' שברוך בן נריה נביא
היה!

כשיטת הבבלי משתמעת גם שיטת הירושלמי. שהרי כך אמרו שם בסוף מס' סוטה
(פ"ט הי"ג) על האמור במשנה: "משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים"; נחלקו
שם בשאלת זיהויים של "נביאים ראשונים", ובין השאר אמרו:

רבי ירמיה רבי שמואל בר יצחק בשם רב – זה ירמיה וברוך,¹⁷
מילתיה דרבי יהושע בן לוי אמרה זה ירמיה וברוך, דא"ר יהושע
בן לוי 'ויהי לדרוש אלדים בימי זכריה המבין ביראת אלדים' –
מאן קם מבתריה, ירמיה וברוך.

16. הגר"א הגיה: צ"ל מחסיה. ור' להלן בנוגע לגיר' הרש"ש: שריה בן נריה בן מחסיה!

17. לפי"ז ימצא שעד שלא מתו ירמיה וברוך, הם נביאים הראשונים, עדיין לא בטלו אורים ותומים. ומכאן
הערה על האמור לעיל מס' העיקרים, כי בתקופת ברוך כבר לא היה מצוי הארון; וכנראה לא כתב זאת
ר"י אלבו לשיטה זו, והוא יבאר שהכוונה במונח "נביאים ראשונים" דוקא לשמואל ודוד או גד ונתן –
כדיעות האחרות שם.

הרי ששיטת הירושלמי מסכמת היא לשיטת הבבלי, ואף מכתירה היא את ברוך ואת ירמיה בתואר "נביאים הראשונים". וגם אם על "ראשונים" נחלקו שם, הרי בדבר זה לא נחלקו – שנביאים הם. ואם ביחס לירמיה הלוא מעולם לא היה ספק בדבר, הרי לגבי ברוך שבגו ושמענו הסכמת שני התלמודים בדבר היותו נביא. כשיטה זו, שיטת התלמודים, שנינו גם במדרשי חז"ל – הן מדרשי הלכה והן מדרשי אגדה.

בספרי בהעלותך (פי' ע"ח) דיברו בשבחם של גרים, יתרו רחב ורות, ואמרו כי שמונה כהנים ושמונה נביאים¹⁸ עמדו מרחב הזונה, ואלו הם: ירמיהו, חלקיהו ושריה ומחסיה וברוך¹⁹ ונריה וחנמאל ושלוש...

ובמקביל לכך אמרו במדרש רות רבה (ריש פ"ב):

...עשרה כהנים נביאים עמדו מרחב הזונה: ירמיה, חלקיה,

שריה, מחסיה, חנמאל, שלום, ברוך, נריה, יחזקאל, בוזי...

לא נחלקו שני מדרשים אלה אלא בייתורם של שנים²⁰, יחזקאל ובוזי אביו (אשר אין ספק על נבואתם כי אם על ייחוסם אחר רחב). אך צד שוה לשניהם: נבואתם של ברוך.

18. גיר' הגר"א: שמונה נביאים והם כהנים – להקבלה מליאה לאמור בסוגיין דמגילה.

19. הקדמתו של ברוך לנריה – אביו, דלא כאמור בגמ' מגילה, שם הוקדם האב לבנו – עשויה להתבאר כהתייחסות לסדר השושלת לעומת התייחסות למקור המלמד. אלא שאו טעון ביאור מדוע בשניהם הוקדם ירמיה לחלקיה אביו! ואכן בס' "זרע אברהם" לספרי שם, נשאר בצ"ע. ברם עי' בדקדוקי סופרים שם – עפ"י כת"י מינכן – אשר גורס גם בגמ' כסדר הספרי: ברוך, נריה ושריה, והוקדם תמיד המלמד לנלמד, והושוו הסדרים. אלא שלאמיתו של דבר כללו של הסדר התלמודי אינו ברור – הכיצד זה הוקדם ברוך לפני ירמיה! וצ"ב.

20. בשורש מחלוקתם, ר' מש"כ בעמק הנצי"ב לספרי בהעלותך פיס' כ' (עמ' רמ"ז), דתלוי בשאלה אם ניבא כבר באר"י (כפלוגתא דתנאי בראש המכילתא), לפי שאז יכלו להשתלב אצלו בו-זמנית הן נבואה והן כהונה. לא כן אם התחיל נבואתו רק בהיותו בבבל, שאז אמנם היה כהן ואמנם היה נביא, אך לא בו-זמנית!

ונראה להביא סייעתא לדבריו, מהמשך פירוש המדרש את מעשי הכהונה של צאצאי רחב: "שהיו עומדים ומשמשים ע"ג המזבח והיו נכנסים למקדש ומברכין את ישראל בשם המפורש". והלא פירוש זה אומר דרשני – וכי באו ללמדנו הלכות מעשי הכהנים! אלא ברור שבאו להשמיענו כי בכהני-המקדש עסקינן ולא בכהני-גולה. לפי שלא נימנו כאן אלא אותם שכיהנו בפועל במקדש, וגם היו נביאים, ולא אם היו נביאים אשר רק מתייחסים לשבט הכהונה: מאידך יש להעיר על פירושו מבוזי אביו של יחזקאל, אשר מסתבר שהוא ניבא עוד בארץ – הא ראייה שלגביו לא נחלקו בפתח המכילתא – ואם כן מדוע גם לגביו נחלקו במניינו ככהן ונביא בו זמנית! (ומאד דחוק לתלותו לתלוטין בבנו). ואכן בספרי זוטא (בהעלותך, פיס' כ"א) צוייגו שתי השיטות החולקות: "...שמונה נביאים וכולם כהנים ואלו הן: ירמיהו וחלקיהו, ושריה, מחסייה, ברוך בן נריה [צ"ל: ונריה] חנמאל, שלום. ויש אומרים אף יחזקאל בן בוזי".

עוד עולה על האמור במדרשים אלה, מה שמפורש במדרש במדב"ר נשא (פ"י ה') – שם נאמר ברורות:

מלמד שזכה ברוך בן נריה לרוח הקודש

ושוב אין מקום לספק ביחס לשיטה זו, שיטת התלמודים והמדרשים²¹ המייחסים נבואה לברוך בן נריה, כדבר ודאי וללא כל פקפוק.

ומה שנאמר בתלמודים ונישנה במדרשים, שימש אבן פינה למגין שערכו "ראשונים" לאותם מ"ח נביאים אשר נבואתם הוצרכה לדורות. ועם שהתקשו בהשלמת מגין המ"ח²², ונחלקו בו, הרי בדבר זה שוו – למנות את ברוך בן נריה כאחד מאותם מ"ח נביאים. בכך לא רק הביעו הסכמתם וסמיכתם על השיטה הרואה בו נביא, עוד הפליגו וראו בו אחד מן המנויים, המיוחסים, אשר שמם וזכרם נותר חקוק בספר לדורות עולם! על מאות אלפי נביאים איננו יודעים ולא כלום, ואפילו שמם לא נשאר בזכרוננו, ומ"ח אלה – שמם יבון לעד.

נמצא איפוא שמכלול הסוברים כך חולקים הם על המכילתא ודעימה, ורואים הם בברוך לא רק נביא אלא אחד מהמ"ח! מעתה צריך ליתן פשר ביסוד המחלוקת, ולנמק מדוע פסעו רמב"ם ור"י אלבו דוקא בעקבות המכילתא, וזאת כנגד רוב המקורות המטים וסוברים אחרת!

21. ובנוסף לנימנה לעיל, ר' גם ילקו"ש יהושע רמז ט' ("שמונה נביאים וכהנים... ברוך בן נריה" – וצ"ל: ברוך, נריה), וכן ילקו"ש דה"י סוף רמז תת"ע"ד ("עשרה כהנים ונביאים... ברוך, נריה").

22. ר' רש"י מגילה י"ד א' ד"ה נבואה שהוצרכה, המונה אותם לפי סדר עולם, ובכללם: ברוך, נריה, שריה, מחסיה, וחתם דבריו באומרו "שנים לא ידעתי"! אכן הגר"א העיר בדבריו ושינה פירוטם, ובין השאר השמיט גם את נריה ומחסיה, בנימוק "שלא נכתבו נבואתן ולא נקראו נביאים". ור' סדר עולם רבה פרק כ' (ועי' במהדו' רמ"י ווינשטוק, חלק ב' עמ' של"ב הערה ל'). ור' מהר"ץ חיות בגמ' שם, המוסיף את אלעזר ואת בארי (אב הושע), ובמלוא הרועים – בשם ס' עשרה מאמרות – כתב שהשנים החסרים הם שם ועבר, ור' תמיהת הטו"א על שלא מנו את אלעזר וברכאל, ודחיית הנצי"ב ב"מרומי שדה" שם, והו"ע סבור להכליל את אלדד ומידד (דנבואתם על גוג ומגוג הוצרכה לדורות), ור' גם שפ"א שם. ור' גם ר"ח על הדף שם.

ונראה כי שיטת המונים ומכלילים את נריה ומחסיה, נשענת על התפיסה הגורסת שנבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושם הנביא עליה, ובמקרה שכזה ואביו גם הוא היה נביא, נרשמו שניהם – הן הבן והן האב. לכן הגם שנבואת נריה ומחסיה לא הוצרכה לדורות, מכל מקום נימנו אגב בנם שנבואתו הוא כן הוצרכה לדורות. הא דאיה, שחנמאל ושלום שגם כן צוינו כנביאים מצאצאי רחב, ומ"מ לא עלה על דעת איש לכוללם בכלל המ"ח, ומאי שנא מנריה ומחסיה (בהנחה שנבואתם לא הוצרכה לדורות). אלא, מאחר ולא מצינו להם בן נביא, ובודאי לא כזה שנבואתו נצרכת לדורות, לכן לא יכלו להימנות אגביו. לעומת זאת נריה ומחסיה נימנו אגב ברוך ושריה.

אם אכן כנים אנו בביאורנו זה, אזי השנים שחסרו לרש"י יכולים להיות עודד אבי עזריה וחנני אב יהוא, אם כי עדיין צ"ע ממיכיהו בן ימלא ומיונה בן אמיתי, ומשום כך לא הכריע בזה רש"י.

ג. ייחוסם וקירבתם של ברוך ושריה

לאמיתו של דבר נראה כי ישנה שאלה מוקדמת יותר, הטעונה בירור וביאור תחילה. כאמור, במכלול המקורות הנ"ל מוזכרים שני בנים ושני אבות: ברוך – אשר הוא בן גריה, ושריה – אשר הוא בן מחסיה, ומנבואתם של הבנים שמענו ולמדנו על נבואתם של האבות.

ברם ייחוסים שונים אלו – ברוך לגריה ושריה למחסיה, מפליאים ואומרים דרשני. הלא מקרא מלא אמר הכתוב בספר ירמיה (ל"ב י"ב) בציינו ייחוסו של ברוך: "ברוך בן גריה בן מחסיה", כמו גם ביחוסו של שריה (שם כ"א כ"ט): "שריה בן גריה בן מחסיה" – משמע שזה וזה אחים, אשר אביהם המשותף הוא גריה וסבם המשותף הוא מחסיה. מעתה ייפלא מאוד מדוע מנויים ומיוחסים הם דרך כלל באופן שונה: האחד נגרר אחר אביו, והשני נגרר אחר סבו; פליאה רבתי שהנצי"ב²³ זיכה אותה בסיומת: "וה' יאיר עיני!" ייתכנו לכאורה שלושה הסברים לתופעה מפליאה זו: ניתוק מוחלט, זהות מוחלטת, ואחורה.

הסבר פשטני עשוי לגרוס כי אכן אין כל קירבה וכל זיקה משפחתית בן ברוך ובין שריה, ומדובר ב"גריה ומחסיה" שונים. השמות גריה ומחסיה אשר היו מצויים ושכיחים באותה תקופה²⁴ עשויים היו לשמש הן את אביו וסבו של ברוך והן את אביו וסבו של שריה, אם כי היו אלה אישים שונים.

23. עמק הנצי"ב, לספרי בהעלותך פיס' כ', עמ' רמ"ח.

24. השם גריה (=גריהו) היה כנראה מצוי ושכיח ביותר באותה תקופה, והדבר משתקף יפה ממניינם הרב של הבולות העבריות מימי ירמיהו הנושאות שם זה. ר' בספרו של פרופ' נחמן אביגד: "בולות עבריות מימי ירמיהו" (החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים תשמ"ו) – בולות מס': 7 (עמ' 26), 9 (עמ' 27); לברכיהו בן גריהו הספרו), 15 (עמ' 33), 50 (עמ' 49), 122 (עמ' 75), 125 (עמ' 76) 126 (14 בולות מחותם זה) עמ' 76 – 78: ("השם גריהו... שכיח מאוד בחותמות ובבולות שלנו... הוא מופיע גם במכתבי לכיש, בכתובות ערד, ועל כלי חרס מבאר שבע"), 127 (עמ' 78), 128 (עמ' 79) – בסיכום, אחד השמות הנפוצים ביותר באותן בולות.

כך גם השם מחסיהו – מעשיהו מופיע כמה פעמים, ר' שם מס': 80 (עמ' 60), 85 (עמ' 62) – "... השם שכיח בין יהודי יב, והוא בא גם בכתובות ערד", 86 (שם), 87 (עמ' 63), 105 (עמ' 69), 107 (עמ' 70). למותר לציין שגם השמות: ברכימו, שריהו, מופיעים שם. ור' ס' "ארץ ישראל" כרך י"ד עמ' 86 – 87: חותמו של שריהו בן גריהו. (עו"ר חוב' "נקרות צורים" מס' 14, סבת תשמ"ח, עמ' 22). [אגב: ביחס לטענתו של פרופ' נ. אביגד, שם (עמ' 63), כי "השם – מעשיהו – אינו מוזכר במקרא", מן הראוי לציין שבגמ' מגילה ט"ו א' נאמר בכרייתא "ברוך בן גריה ושריה בן מעשיה", אם כי הגר"א שם הגיה: וצ"ל מחסיה. ור' עוד נחמיה י"א ה': "ומעשיה בן ברוך בן כל חוזה וגו'" – ושם זה היה שם רציף אצל צאצאיהם, אם כי מדובר בכני יהודה]. ור' עוד ס' "ארץ ישראל" כרך י"ח עמ' 80.

הסבר שכזה עשוי ליתן פשר לתמיהה: מדוע אביו של ברוך (גריה) ולא סבו (מחסיה) צויין כנביא, ואילו אצל שריה התהפכו היוצרות – סבו (מחסיה) צויין כנביא, ולא אביו! אלא, מאחר ואין מדובר באותם אישים, הרי צריך לומר שמעשה שהיה כך היה ואין בכלל על מה לדון: גריה אב ברוך ומחסיה סב שריה היו נביאים, מה שלא היו מחסיה סב ברוך ונריה אב שריה. לכן מבחינת מניין הנביאים וייחוסם, הסבר זה עשוי להתיישב.

לא כן מכל שאר הבחינות. לבד מתוסר הסבירות שיימצאו שני "... בן שמעון בן יעקב" במקום אחד, בתקופה אחת, בספר אחד²⁵, עוד גילויים לכך קשיים נוספים: ראשית, מצד מכלול המקורות – תלמודים ומדרשים – הנ"ל, אשר נקטו כדבר פשוט זיקה וקירבה משפחתית ביניהם.

שנית, במדרש במדב"ר פ"י הנ"ל למדו מן האמור אצל "שריה שר המנוחה", כלפי נבואתו של ברוך – והלא להסבר זה אין כל קשר בין השנים! ושלישית, אם כלל קבוע נקוט בידנו שאיזכור הכתוב את שמו של אב הנביא מורה על נבואתו של האב (ולא רק של הבן), אזי מן הראוי היה למנות פעמיים את גריה הנביא! לפי שנריה אב ברוך, ונריה אב שריה הלא אינם אותו אדם – להסבר זה – ומאחר ושני הבנים מנויים כנביאים בני נביאים, הרי הדבר מורה על נבואת שני האבות: ומדוע זה נזכר ונימנה גריה אחד בלבד בנביא²⁶? ואל תשיבני שנבואת השני לא נצרכה לדורות, לפי שטענה זו נכונה באותה מידה כלפי הראשון, ואנן במעמדם הנבואי עסקינן, לא בכתיבה לדורות.

הסבר מישני עשוי לגרוס כי ברוך ושריה – חד הם, שני שמות לאישיות אחת. הסבר שכזה יפתור כמובן את שאלת מנייתם של גריה ומחסיה כנביאים פעם אחת בלבד – לפי שאכן כן, כמו שהבן והנכד הוא אחד, כך גם האב והסב. ואדרבה, בכדי להשמיענו שמחסיה גם הוא נביא היה, לכן ייחסו את שריה בייחוד אליו, כביכול אביו הוא – ונביא.

25. ור' מש"כ פרופ' נ. אביגד בס' "ארץ ישראל" י"ד הנ"ל: "...ניתן לטעון שיייתכן ויד המקרה בדבר ושהיו אנשים רבים ששמותיהם ושמות אבותיהם היו זהים. תיאורטית זה נכון, אבל מבחינה סטטיסטית הסבירות קטנה... הסבירות של מקריות בזהות שני השמות אינה גדולה כל כך...".

26. אמנם לכאורה היה ניתן לדחוק ולומר שמאחר ומצינו כמה פעמים את ייחוסו של ברוך בן גריה בלבד, בלא איזכור סבו, ולעומת זאת מצינו כמה פעמים ייחוסו של שריה למחסיה סבו, בלא איזכור אביו, הרי מכך הסיקו ולמדו שהנבואה שרתה רק על המוזכרים תמיד כמייחסים ולא על אלה הנזכרים רק לעיתים. לכן סברו שנריה אב ברוך ומחסיה סב שריה – נביאים, ולא מחסיה סב ברוך ונריה אב שריה. אלא שלבד מהדוחק שבהסבר זה, עוד יש בו קושי ניכר: לשם מה הוזכר בכתוב שמו של מחסיה סב ברוך? בשלמא לגבי גריה אב שריה ניתן לומר שרצו להזכיר, ולו פעם אחת, שמחסיה אינו אלא סבו. לכן הגם שהאב אינו נביא, מכל מקום הוזכר, וזאת לצורך ידיעת שושלת היוחסין. אך איזכורו של מחסיה ביחס לברוך אינו מובן כלל, הלוא הוא עצמו אינו נביא (לביאור זה) וטעם זה אינו קיים אצלו כסיבה להזכרתו, אם כן לשם מה יפורט ויוודע לדורות שם סבו של ברוך?!

יתירה מזו, הסבר זה עשוי לפתור לחלוטין את סתירת המקורות בדבר גבואתו של ברוך. שהרי עתה י"ל ששני השמות – שתי תקופות הם: בהיותו "ברוך" אכן לא זכה לגבואה, אך זכייתו לבסוף בגבואה קשורה היא בשמו "שריה" (בין אם כסיבה ובין אם כמסובב – כדלהלן). לכן בצדק אמרו כי "ברוך לא ניבא", ולאור זאת התפרש פרק מ"ה שבירמיה, ועם זאת אישיות זו עצמה זכתה לבסוף לגבואה, ומכאן מנייתה כנביא; ולא פליגי ולא מידי.

ועוד בה שלישייה: הסבר זה יפתור בשופי את הקושי במדרש במדב"ר פ"י הנ"ל, הלומד מן הבטוי:

ושריה שר המנוחה – מלמד שזכה ברוך בן נריה לרוח הקודש.

והלא לכאורה שריה לחוד וברוך לחוד, וכיצד זה ילמד האחד על זולתו? ואכן כך ייסד הרד"ל בהארותיו למדרש שם:

דרש שריה בן נריה בן מחסיה – הוא ברוך בן נריה, וכלפי מ"ש עליו יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, לכן כתב שר מנוחה, שזכה למנוחת רוה"ק (ונשתנה שמו אז לשריה, ע"ש שררה של מנוחת רוה"ק), וכן מנאו לעיל – ברוך בין הנביאים.

נמצא איפוא לביאור זה: הוא ברוך הוא שריה, ושני השמות אינם מבטאים אלא תקופות שונות בימי חייו. בכך מתיישב: הן אופן מנייתם של האב והסב – גריה ומחסיה – כנביאים, הן הסתירה בשאלת התנבאותו של ברוך, והן צורת הלימוד במדרש במדב"ר הנ"ל.

ברם אחמה"ר ונער"ק של הרד"ל, לא הובנו לי דבריו כלל ועיקר. הלוא בכל המקורות אשר צויינו לעיל (לבד ממדרש במדב"ר זה) נימנו ברוך ושריה כשני אישים שונים, כשני נביאים שונים, וכשני כהנים שונים: שמונה נביאים – שמונה כהנים – ומהם ברוך ושריה; ואם אישיות אחת היא, אזי חסר המנין אחד! וכפי שכבר נאמר לעיל – מנין מדוקדק זה, על פירוט השמות, נכתב בתלמודים, נשנה במדרשים רבים, ומשולש בכתבי הראשונים – וכיצד זה העלים הרד"ל עיניו מכל הלין וזיהה את ברוך עם שריה, אתמהה.

זאת ועוד. הטענה ששינוי השם חל בתקופה מסויימת בחיי אותה אישיות, אשר תחילה נקראה "ברוך" ולבסוף נקראה "שריה", טענה זו טעונה ויהא לא רק עם המקורות שקבעו גבואה לברוך – ולא שינו שמו לשריה – אלא גם עם המשתמע מן הגמ'

במגילה (ט"ז ב') שעד אחרית ימיו נקרא ברוך – ברוך, עד שאמרו "שכל זמן שברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה"²⁷, ולא אמרו "שכל זמן ששריה קיים וכו'!"
אף העובדה שדרך כלל מיוחס ברוך לנריה, ודרך כלל מיוחס שריה למחסיה, אינה מוסיפה חזוק להסבר זה. שהרי כלל לא ברור מדוע שינוי השם מברוך לשריה, עורר בעקבותיו גם ייחוס שונה – מהאב לסב?
לעומת זאת אם בסיס פירושו של הרד"ל נסמך ראשו ורובו על האמור במדרש במדב"ר הנ"ל – הנה הנצי"ב²⁸ כבר העיר שטעות הדפוס היא זו, ואכן צ"ל ששריה בן נריה הוא שזכה לרוה"ק, וממילא ראיית הרד"ל מעיקרא ליתא!
לכן נראה שגם הסבר זה, כקודמו, אינו מבאר כהלכה פשר קשריהם וייחוסם של ברוך ושריה; ותבנא לקושיין.

ד. ברוך ושריה – אחים

דומה ובהכרח עלינו להגיע להסבר השלישי, אשר יסודו באחוזתם של ברוך ושריה. רוצה לומר: אכן שני אחים הם אלה, בני אב אחד – נריה – ובני סב אחד – מחסיה –. ממילא ברור ומובן דבר מנייתם של האב והסב פעם אחת בלבד, כשני נביאים ולא ארבעה²⁹, ואף מובן דבר מנייתם הנפרד של ברוך ושל שריה כשני אישים שונים ולא זהים.

ואולם להסבר זה יקשה לכאורה, הכיצד זה מנו גם את הסב – מחסיה – כנביא, ומנא לן כלל זה שגם הסב נביא הוא?! ונראה כי דוקא הערה זו מיישבת בשופי את אופן ייחוסם המוזר, כאשר האחד (ברוך) נגרר בעיקר אחר האב, ואילו אחיו (שריה) נגרר בעיקר אחר הסב!

27. מקורם של דברים – ר' מדרש שהש"ד פ"ה: "... ולמה לא עלה באותה שעה עזרא, שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה. ויעלה ברוך בן נריה, אלא אמרו: ברוך בן נריה אדם גדול וישיש היה, ואפילו בגלקטיקא לא היה יכול להטען".

מדרש מפורש זה פותר מאליה תמיהת מהרש"א (מגילה ט"ז ב' ד"ה כל זמן) אשר העיר: "ק"ק דברוך גופיה למה לא עלה אז עם זרובבל...", ונצרך לומר שמת באותה שנה עצמה; ובמדרש הנ"ל נומקה מפורשות סיבת אי-עלייתו! וכבר ציין הרש"ש בהגהותיו למדרש, כי הוא "געלם מעין הבדולת – המהרש"א". (וע"ע בגמ' מגילה ט"ז ב', ורש"י שם ד"ה שכל זמן – ויסוד דרש זה הובא להלכה ברמב"ם הל' ת"ת פ"ב ה"ב (לפי הגמ' בשבת קי"ט ב') ובשו"ע יו"ד סי' רמ"ה י"ג. וע"ע שו"ת חת"ס יו"ד סי' רל"ד, וכן טו"א מגילה שם). ור' להלן הערה 35.

28. עמק הנצי"ב לספרי בהעלותך פ"ס כ'. וכ"כ הרש"ש בהגהותיו למדרש במדב"ר שם, ס"ק כ"א: לכאורה צ"ל שזכה שריה. ברם ר' "נחלת שמעוני" המציין במפורש הלימוד ביחס לברוך, ור' עוד להלן.

29. ור' הגהת הרש"ש למדרש במדב"ר נשא פ"ח הע' ט"ז.

פשר הדבר נעוץ ככל הנראה דוקא במגמת ההוראה על ייחוסם ומעמדם המפואר של בני משפחה זו [= רחב שזכתה לשמונה (או עשרה) כהנים נביאים] וזאת כאשר לא רק הבנים והאב אלה גם הסב נביא הוא. וכיצד ישמיעונו זאת, והלא הכלל הנקוט בידנו אינו אלא "כל מקום ששמו ושם אביו בנביאות – בידוע שהוא נביא בן נביא": אב – אך לא הסב! לכן עיקם עלינו הכתוב צורת ייחוסו של שריה³⁰, וגררו אותו דרך כלל אחר מחסיה סבו, משל אביו הוא (ובני בנים הרי הם כבנים – ובפרט שבמקום אחד פירש לנו הכתוב כל שלשלת ייחוסו); ואם חשוב הוא כאב – גם הוא נביא הוא!

הוא אומר: אכן ייחוסם של ברוך ושל שריה מקביל וזהה, לפי שאחים הם. לא בא הכתוב לסגנון ע"פ רוב את ייחוסם באופן שונה, אלא בכדי להשמיענו שגם ברוך, גם שריה, גם נריה וגם מחסיה, נביאים היו. לולא סגנון ייחוס מעין זה, לא היינו יודעים לשייך ולצרף גם את מחסיה לשלשלת נביאים רציפה זו (ג' דורות) ולמנין מפואר זה של "כהנים נביאים".

אדרבה, דוק ותשכח, שרק בשני מקומות מוזכר שמו של מחסיה. האחד: בייחוסו של ברוך (ל"ב י"ב), והשני: בייחוסו של שריה (נ"א נ"ט), כמקבילים שוים המלמדים מזה על זה. לעומת זאת בכל שאר המקומות³¹ לא נזכר ייחוסו של ברוך אלא רק עד אביו, וזאת משום שאין כל צורך להשמיענו יותר מזה. צמצם הכתוב חידושו למקום אחד, ואחד בלבד, ולחז"ל היה די בזה להסיק מסקנתם.

סוף דבר הכל נשמע: ברוך ושריה אחים, בני נריה, נכדי מחסיה. לדידו של מהרז"ו יפה כוחו של ייחוס זה ליישב את התמיהה במדרש במדב"ר הנ"ל³²: הכיצד זה למדנו זכייתו של ברוך בנבואה מן האמור אצל שריה "שר המנוחה", והלא אישים שונים אלה!

אך הענין האמיתי בזה כי בירמיה מ"ה כתוב על ברוך שאמר יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי, היינו שלא זכה לנבואה שהיה מקוה עליה על שהיה תלמידו של ירמיה הנביא. והשיב לו ירמיה

30. אמנם צ"ב מאיזה טעם מצא הכתוב לנכון לבחור דוקא בשריה לייחוס אחר מחסיה, ואילו את ברוך הותירו בייחוס שגרתו, אחר האב! וכבר כתב הנצי"ב (עמק הנצי"ב, ספרי בהעלותך פ"ס' כ', עמ' רמ"ח ד"ה ברוך ונריה): "... תמוה למה ייחסו נרי' לברוך ומחסי' לשרי' בן בנו. וה' יאיר את עיניי". אם כי אין ספק שריבוי הזכרות שמו של ברוך, כמו גם משקל יתר של מעמדו, סייעו להכרעה הכרחית זו בין השניים.

31. והם תשעה במנין: ירמיה ל"ב י"ב, שם ס"ז, ל"ז ד', שם ח', שם י"ד (נריהו), שם ל"ב (כנ"ל), מ"ג, שם י' (כנ"ל) ומ"ה א'.

32. אשר הוסרה לעיל בהגהתו ותיקונו של הנצי"ב – הגהה הפותרת הבעיה מעיקרה, אך דומה שחסירה היא כל ביסוס ומקור מפורש...

בשם ה': הנה אשר בניתי אני הורס וגו' ואתה תבקש לך גדולות לא תבקש, וחז"ל דורשי עמוקות גלו כאן שבהכרח שאח"כ זכה ברוך לנבואה, שהרי כתיב שריה בן נריה בן מחסיה, ושריה שר מנוחה, וברוך היה ג"כ בן נריה בן מחסיה, ומאותו טעם שלא זכה ברוך לנבואה היה ראוי שגם שריה לא יזכה לנבואה³³, ומאחר שמצינו ושריה שר מנוחה, הרי שגם ברוך שכתוב בו ומנוחה לא מצאתי, זכה אח"כ למנוחה, כמו שריה ...

רוצה לומר: בא אח ולימד על אחיו. שריה שזכה לנבואה, הגם שלגביו נכונה באותה מידה הטענה "הנה אשר בניתי אני הורס", ובכל זאת שרתה עליו – בסופו של דבר – הרוח, מלמד הוא גם על אחיו ברוך. לכן אמנם אצל שריה נאמר שהיה "שר מנוחה", ומכל מקום ממנו שמענו ולמדנו גם על ברוך אחיו. מובן מאליו שלפי ביאור זה, אכן תקופות תקופות ישנן בחייו של ברוך. תקופת מניעתו מנבואה, כאמור בירמיה מ"ה, מוגבלת היתה – ולבסוף זכה לנבואה!

ה. מקום נבואת ברוך

אלא שיסוד זה עצמו אשר השריש לנו מהרז"ו בדבר תקופות-תקופות בחיי ברוך, מחייב ומעורר עיון בשאלה נוספת. הלא לביאור זה ימצא שהנבואה אשר חלה עליו, חלה בתקופה השנייה – המאוחרת – בחייו, והרי זה מצריך בירור מתי והיכן קרתה התפנית.

אם אכן משמעו של פרק מ"ה אינו אלא מניעת הנבואה מברוך, אזי ברור שעד אז – וסמוך לכך – לא ניבא. פרק זמן קצר אחר כך הורד ברוך עם ירמיה מצרימה³⁴, ומשם עבר בבבל. והנה אם עד אז טרם התנבא, אזי כיצד יכול היה לקבל שם לראשונה רוח

33. ברם נראה כי להרמב"ם הנ"ל במו"ז אין מקום לטענה זו. לפי שלדידו המדובר הוא בעיכוב הנובע מגזירת המקום, והוי כנס, וממילא אין להסיק בהכרח מן האחד על השני; שהרי ודאי יתכן ויהיה רצון אלוקי להשרות רוח נבואית דוקא על שריה ולא על ברוך! רק אם העיכוב נובע מעידן של פורענות, חורבן מקדש וכיו"ב, ומסיבות אלה בלבד, רק אז ניתן להקיש מן האחד על השני, ולא זו שיטת הרמב"ם. נמצא איפוא שלהרמב"ם אין להסבר זה על מה שיסמוך, ואם יקבל מדרש זה – ייזקק להגהת הנצי"ב.

34. ור' אברבנאל לירמיה מ"ג ב' ג', ושם מ"ה, הסובר שמטרת מורידי ירמיה וברוך למצרים לא היתה אלא בכדי למונעו מנבואה! לפי שטענו שברוך הוא המסית להשארות בארץ, בחשקו לנבואה, ולכן הורידוהו מצרימה – "ולא יזכה במעלת הנבואה".

גבואה, והלא כלל גדול לימדנו ר' יהודה הלוי מפיו של החבר למלך כוזר (מאמר ב', י"ד):
 "כל מי שנתנבא, לא נתנבא כי אם בארץ הזאת או בעבודה" – וברוך לא היה בארץ
 באותה שעה, ולא נתנבא בעבודה; ואין לומר שבאחרית ימיו שב ברוך ארצה, שהרי –
 כאמור לעיל – לא עלה עזרא ארצה עד מותו של ברוך, אשר לא היה יכול לעלות³⁵.
 ויתירה מזו: מפורשות כתב רש"י במגילה (ט"ז ב' סד"ה שכל זמן):

... ודאמרן לעיל ברוך נתנבא בשנת שתיים לדריוש – **בבבל היה
 מתנבא ושולח ספרים לירושלים**³⁶.

הרי לך ברורות שנבואתו – בבבל היתה!

לכאורה היה מקום לומר כי בחזרתם של ירמיה וברוך ממצרים, וקודם ירידתם לבבל,
 עברו בארץ ישראל, ובאותה שעה ובאותו מקום החלה תקופתו השניה של ברוך, תקופת
 הינבאותו, וק אחר כך ירדו בבבל. ואולם השערה זו אינה יכולה להיאמר, לאור דבריהם
 של תוס' במס' ב"ב (ט"ז א' ד"ה פ"ה וכו') המקשים על רש"י (עיי"ש) מירמיה אשר גם הוא
 "הלך למצרים ונתנבא שם כמה נבואות ולא מצינו שחזר יותר לארץ ישראל".

35. ר' לעיל הערה 27. מן הראוי להעיר למקור חריג ביותר, ממנו משתמע שברוך עלה ארצה יחד עם
 נחמיה וזרובבל! ר' מדרש עשר גלויות – בנוסחא המתוקנת והמלאה (ר' אוצר מדרשים – אייזענשטיין,
 ח"ב עמ' 438), שם כתוב "... ושולח כורש לנחמיה ולזרובבל ולברוך ולהשרים, וצוה עליהם לבנות את
 בית ה', ובנוהו... " – ואם הכוונה שכל הנקובים לעיל בנוהו, הרי זה סותר ומנוגד לאמור בש"ס
 ובמדרש הנ"ל. ברם ר' מש"כ היעב"ץ בהגהותיו לב"ב ט"ז א' – "... תלמידו ברוך ב"ג אסקינהו, והוא
 עלה לא"י – ונתנבא שם!" וצ"ע כיצד כתב דלא כמפורש בש"ס ובמדרש!

36. והנה כאן כתב רש"י שנבואות ברוך היו בבבל, ושם גם נכתבו, ונשלחו לירושלים. ולכאורה סתר בכך
 רש"י דברי עצמו בפירושו לב"ב ט"ז א' ד"ה כתבו יחזקאל – שם נימק את העובדה שאנשי כנה"ג הם
 שכתבו ספרו של יחזקאל, ולא הוא עצמו, משום "שנתנבא בגולה – ואיני יודע למה לא כתבו יחזקאל
 בעצמו, אם לא מפני שלא נתגה נבואה ליכתב בחוצה לארץ, וכתבום אלו לאחר שבאו לארץ...".
 משמע אם כן, שנבואה אינה יכולה להיכתב בחו"ל, וקשה כיצד זה נבואות ברוך נכתבו בבבל!
 הכרחי להעלות אחת מג' אפשרויות: א. לא בכדי הקדים רש"י וכתב "איני יודע", לפי שלשיטתו הוא
 – הסובר שהדבר ניתן ואפשרי – ,אכן "איני יודע"; ברם לשיטת החולקים הדבר מנומק. ושמא יש לזה
 קשר למחלוקת במכילתא (ולהלן) בענין אפשרות הנבואה בחו"ל. ב. יתכן וכוונתו שהנבואה אינה
 נחתמת ונקבעת בספר אלא רק באר"י, כמבואר בסוגיא דב"ב, ואדרבה זו בדיוק הסיבה שצריך היה
 ברוך לשלוח "ספרים" לירושלים, שרק שם יוגדרו וייחתמו – אם בכלל – כספרי נבואה. בחו"ל אין
 אלה אלא "טיוטות נבואיות". ג. כמו-כן אפשר ומתקל רש"י בין נבואות שנקבעו בספר לדורי דורות,
 כנבואות יחזקאל וספרו, ובין נבואות אשר לא נכללו באחד מכ"ד הספרים, כנבואות ברוך. רק ביחס
 לראשונות אומר רש"י שכתבתם חייבת להיעשות בארץ. לא-כן ביחס לאחרונות, כאופיין של נבואות
 ברוך. לכן נבואות ברוך יכולות היו להיכתב כבר בחו"ל, ואילו נבואות יחזקאל צריכות היו להיכתב
 דוקא בארץ ישראל.

ו. אפשרות הנבואה בחו"ל

ברם לאמיתו של דבר, אותה אימרה ששם ריה"ל בפי החבר, במחלוקת היא נתונה. לפי שבמקורם של דברים, בתחילת המכילתא, לא נאמר אלא כך:

...עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה ארץ ישראל, יצאו כל הארצות³⁹... אם תאמר דן אני את הנביאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ – אף על פי שנדבר עמהם בחוצה לארץ, לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות ... וי"א אף על פי שנדבר עמהם בחוצה לארץ ובזכות אבות, לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים... וי"א נדבר עמו בארץ ונדבר עמו בחוצה לארץ...⁴⁰

הא לך בענין זה ג' דיעות: האחרונה אמנם סוברת שלא יתכן דיבור נבואי בחו"ל, אלא אם כן קדם לו דיבור נבואי בארץ. אך לא כזו היא דעת השתיים הראשונות; לדידם יתכן דיבור נבואי בחו"ל בין אם "בזכות אבות" גרידא, בין אם בהתניית "מקום טהור של מים". בין כך ובין כך תיתכן השראת נבואה בחו"ל, אפילו אם מדובר בנבואה ראשונית!

לפיכך נראה כי כל הקושיא מעיקרא ליתא. ביאור מהרז"ו הנ"ל הגורס תקופות בחיי ברוך, ובאחרונה התנבא, יכול הוא להיסמך על אותן ב' דעות הסוברות שבהחלט תיתכן החלת נבואה בחו"ל. יתירה מזו ניתן לתלות בפלוגתא זו את פשר הסתירות בדבר נבואתו של ברוך. השוללים נבואתו יהיו גורסים כדיעה האחרונה, ולדידם לא תיתכן השראת נבואה ראשונית בחו"ל. לכן, אחר שהתברר כי בהיותו בארץ טרם ניבא, הרי בהכרח שכלל לא ניבא.

39. הוסיף והמשיך רבנו בחיי (שמות י"ב א'): "...עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל כשרה לדבור, משנבחרה ירושלים נפסלה כל ארץ ישראל לדבור. עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים כשרה לדבור, משנבחר בית עולמים יצתה ירושלים – הוא שכתוב זאת מנחת עדי עדי!" ואכן מעין זה אמרו במדרש תנחומא (שם): הסתלקות הדבור מארץ ישראל משעת בחירת ירושלים, ומבחירת בית עולמים "יצתה ירושלים". ור' מדרש תהלים (שוח"ט) מזמור קל"ב, וילקוט המכירי שם (כ"ח), וכן ילקוט"ש תהלים רמז תתפ"ג.

40. ור' מכילתא דרשב"י י"ב א': "מלמד שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא נתקדשה ארץ ישראל, אבל משנתקדשה ארץ ישראל לא היה דבור אל הנביאים בכל מקום אלא על המים וכו'" (ור' שם מחלו' ר' יהודה ור' נחמיה). ור' עוד מדרש שכ"ט ולק"ט שמות י"ב א', ילקוט"ש רמז קפ"ז (י"ב), ובעלי התוס' שמות שם. ובספרי דברים פיס' קע"ה אמרו: "נביא מקרבך – ולא מחוצה לארץ".

לעומת זאת, אותם הסוברים שנביא היה, הרי הם יהיו גורסים כאחת הדיעות הראשונות, אלה המאפשרות נבואה ראשונית גם בחו"ל, ולכן הכריעו שבסופו של דבר ניבא.

ואכן היו כמה פרשנים שצעדו בנתיב זה בבואם לפשר סתירת המקורות⁴¹. ואולם דומה וניתן להבחין בארבעה קשיים הטמונים בפרשנות זו.

ראשית, משאירה היא על תילה סתירת המקורות, ואינה אלא נותנת טעם ומנמקת שורש מחלוקתם; אך מכלל מחלוקת לא יצאנו.

שנית, ובהמשך לכך: "ראשונים" אחדים מצדדים משום-מה בשיטה אחת, כביכול הוכרעה אצלם מחלוקת זו?

שלישית, ואף זו בהמשך לכך: רש"י לא נמלט מסתירה פנימית; בין פירושו לירמיה ובין פירושו לגמרא!

ורביעית, ועולה על כולנה: שלוש הדעות הנ"ל – כולן מקורן במכילתא, אותה מכילתא אשר בסמוך לכך קבעה כדבר החלטי וברור, ללא חולקים, שברוך לא זכה לנבואה. והלא לאור פרשנות זו, הרי אין זה נכון לשתיים מבין שלוש הדעות, ואם כן כיצד קבעו בסתמא ועל דעת הכל שלא זכה ברוך לנבואה!

לכן נראה שגם ביאור זה מכלל קושי ניכר אינו נמלט. וכך נראים הדברים ביחס לפרשנויות נוספות, כזו של הנצי"ב⁴² הסובר כי "בעת הצורך, בשעה שקרא המגילה שרה עליו רוח"ק, אלא שלא היה מצוי ככל בני הנביאים". לומר: ברוך זכה לנבואה, אם כי לא תדירה – ביאור שודאי אינו משתמע בלשון הרמב"ם, אינו מתיישב כהלכה עם מניעתו – המוחלטת לכאורה – מנבואה, ואף דחוק ביחס להיותו נביא מן המגין.

כך גם ביאור "מרכבת המשנה"⁴³ אשר לדידו כל בקשת ברוך לא היתה אלא לזכות לנבואה עוד בארץ, בכדי שתימשך בחו"ל; ותשובת הקב"ה היתה שהוא אכן יימלט ויישאר בארץ "כאשר באמת נשאר ברוך בירושלים ולבסוף נתנבא בשנת שתיים

41. ר' הגהות ר' יעקב עמדין למגילה ס"ו א', ור' ביאור "הר אפרים" למכילתא הנ"ל – והוסיף כי לכן דקדק רש"י במגילה לכתוב שנושא נבואתו היה החזרה למקדש, שזוהי נבואת גאולה המתייחדת גם בחו"ל בזכות אבות: (וע"ע בס' "מתנה עליון" לר"י סגדר, ניו-יורק תשמ"ז, עמ' י"א – י"ב, המוכיח מכאן ש"זכות אבות" מקביל למשמעות "בעבורה").

42. בפירושו למכילתא שם, וכן בפירושו לספרי הנ"ל.

43. בפירושו למכילתא שם.

לדריוש⁴⁴! ותמוה, דכבר הוכח לעיל שהנחה זו אינה מתיישבת עם האמור בגמרא ובמדרש, ואף רש"י (בירמיה) לא לכך כוון, כבתשובת הנוב"י.

סוף דבר: הסיכום מחזיר אותנו לנקודת המוצא: נקודה בה התלבטנו בסתירות על דבר נבואתו של ברוך. מחד – מפורש במכילתא, ומוסכם אצל "ראשונים", שנמנעה נבואה מברוך. יתירה מזו, הרמב"ם אף הסיק מכך עיקר חשוב ויסודי בתורת הנבואה, ואין ספק שהדבר היה נהיר לו לגמרי. מאידך – הן בגמרא והן במדרשים נימנה ברוך במפורש בכלל הנביאים, והוא צויין בבירור כמי שזכה לרוח"ק; אם כן כיצד המקורות הסותרים משתלבים זה בזה?

ז. מעמדו התורני של ברוך

כהקדמה לביאור שייאמר בזה בכדי ליישב הכל על מכונו, צריכים אנו להקדים ולבחון דמותו התורנית⁴⁵ של ברוך בן נריה. אם עד עתה עסקנו רק בהסתפקות על צדדיה הנבואיים של אישיות זו, הרי עתה צריכים אנו להפנות מבטנו אל הוודאיות: גדולתו התורנית, סמכותו וחשיבותו לדורות.

כבר לעיל הוזכר מאמרם של חז"ל – בגמרא ובמדרש – המנמק אי עלייתו של עזרא ארצה, ברצונו להמשיך ולקבל תורה מפיו של ברוך. מאמר זה לבדו גם הוא יש בו די בכדי ללמדנו ייחודו התורני של ברוך, שהרי כפי שמתברר לא יכל עזרא למצוא לו תחליף!

44. לבד מהתמיהה דלהלן, לכאורה טמונה בדבריו סתירה. לפי שהעיר על הרמב"ם המחייב מוכנות טבעית לנבואה, ותמה דא"כ מהי פליאתו של ברוך, והלוא שמא לא הוכן לכך מטבעו! ולא יישב תמיהתו זו. ואולם לאור ביאורו הוא עצמו דומה וניתן ליישב בקל, שברוך ידע והרגיש בנפשו שאמנם מוכן הוא בטבעו לנבואה, וכפי שאכן הוברר מאוחר יותר כאשר ניבא – לדבריו – ולמפרע הוכחה מוכנותו, ומכאן ברורה תרעומתו!

אלא שבכלל נראה כי שיטת הרמב"ם אינה יכולה להיסמך לא על ביאור "תקופות-תקופות", אף לא על התלייה במחלוקת. לפי שאז יצטרכו דבריו שב"מורה" להישען אך ורק על התקופה הראשונה, או על דיעות אחדות ולא לכו"ע – וזה כמובן דחוק. וכן גם ביאורו של הנצי"ב, ולפיו היה נביא "רופף", גם הוא ודאי אינו מתיישב היטב בשיטת הרמב"ם.

45. לאפוקי – ולהוסיף – מחשיבות תפקידו הביוגרפי, אותה שבים ומדגישים החוקרים. ור' בס' "זר לגבורות" (ספר שז"ר), ירושלים תשל"ו, מאמרו הארוך של פרופ' ח"י גבריהו "ברוך בן נריה הסופר. הספרות הביוגרפית של ירמיה, ותולדות התקדשות ספר ירמיהו", עמ' 143 – 191. למעלה מחמישים עמודים (!) הקדיש הכותב לחקר תפקידו הביוגרפי ("התעלה לדרגת מחבר-יוצר, ביוגרף") ולבדיקת מורכבות הספר, סדר פרקיו ומקורותיו וכו' – וכמעט ולא הקדיש מקום לכל שאלת ההתנבאות...!

ואכן לא בכדי לא היה לו תחליף לברוך, ובפרט כלפי עזרא. זאת משום קביעתו של הרמב"ם שברוך מהווה טבעת מקשרת בין ירמיה ועזרא בשלשלת מקבלי ומוסרי התורה. כך כתב רמב"ם בהקדמת פירושו למשנה:

והוא [רבי יהודה הנשיא] היה בעצמו מן המקבלים שהוא קבל משמעון אביו... שקבל מעזרא, לפי שהוא היה משיירי כנסת הגולה, ועזרא מברוך בן נריה רבו, וברוך בן נריה מירמיה וכו'.

וכן שב וכתב רמב"ם בהקדמת ידו החזקה: "זירמיה קבל מצפניה ובית דינו, וברוך בן נריה קבל מירמיה ובית דינו, ועזרא ובית דינו קיבלו מברוך בן נריה ובית דינו וכו'". ואין קבלה ומסירה זו אלא עיקר העברת תורה שבעל-פה מדור לדור. ללמדך שברוך בן נריה מהווה חוליה בשרשרת, ראש תורה שבעל-פה לבני דורו!

אמנם אברבנאל, בהקדמת "נחלת אבות" תמה על סידורו של הרמב"ם: הכיצד זה מנה את ברוך בן נריה ("אשר לא היה נביא, כפי מה שהעיד עליו הכתוב") ולא מנה את יחזקאל! לכן שינה אברבנאל את חוליות השרשרת, ולאחר ירמיה ובית דינו מנה את "צפניה ואוריה בגביאים, וחלקיה כה"ג ועזריה כה"ג אחריו ורבים מחכמי ישראל באותו בי"ד": אחריהם היה יחזקאל, ועל בית דינו נימנו ברוך בן נריה ויהוצדק אבי עזרא כה"ג ורבים מחכמי ישראל.

הוא אומר: לדידו של אברבנאל, ברוך איננו "ראש המקבלים" בדורו, ומ"מ הוא נימנה על צוות המוסרים. ואל יהי הדבר קל בעיניך – יחסו של אברבנאל לברוך. בהמשך דבריו כותב אברבנאל:

וכבר נוכל לומר ע"ד הצחות שמשה רבנו היה תלמידו של הקב"ה, ברוך ומבורך שהוא נר העולם ואורו, כמו שאמר באורך נראה אור ועזרא ג"כ רבו היה ברוך בן נריה, שגם בזה נתדמה אליו בשתוף השם!

צא ולמד עם מי הושוה ברוך – הדמיית צורה ויוצרה!⁴⁶

46. ור' ב"סדר הדורות", בערכו של ברוך בן נריה (ובס' "מדרש אבות" סי' קי"ד) – המביא שברוך "נכנס חי לגן עדן"! (אם כי סמוך לכך מביא "מעשה לסתור" – על נס פתיחת קיברו, עיי"ש במהדו' י"ם תש"ל, עמ' 105. והשוה לספר ברוך, האפוקריפי, ור' "אוצר ישראל" בערכו).

ח. "נבואתו" של ברוך

אישיות שכזו, אשר על שיכמה ניתן משא העברת תורה שבעל-פה מדור לדור, אין ספק שנוכל לומר עליה: גם אם רוח נבואה שלימה אין לה – רוח הקודש ודאי שרתה עליה.

על ההבחנה המדוייקת שבין השתיים יש להאריך הרבה [ור': נספח], וכבר עסק בזה הרמב"ם, ובפרוטרוט, ב"פרקי הנבואה" שבחלק שני מן ה'מורה'. ושם בפרק מ"ה, במעלה השניה, פירט רמב"ם מהותם של מקבלי רוח הקודש: אישים שכאלה אינם נמנים בכלל הנביאים – "ואף על פי שנקראו אי פעם נביא, הרי זה על דרך ההכללה, מפני שהוא קרב מאד לנביאים". חיבורם של ספרי תהלים, משלי, קהלת, שיר השירים, דניאל, איוב, דברי הימים ושאר כתובים – "מרוח הקודש נתחברו, ולפיכך נקראים כתובים, כוונתם שהם כתובים ברוח הקודש, ובפירוש אמרו מגילת אסתר ברוח הקודש נאמרה". אכן "גם אלה – כולם נקראים נביאים על דרך ההכללה".

במילים אחרות: יש נביא, ויש "נביא". ישנו אשר מכונה נביא רק בלשון מושאלת, בדרך הכללה, ואולם לאמיתו של דבר סוגו אינו אלא כמקבל רוח-הקודש. הוסיף על כך הרמב"ן ("ב"ב י"ב – מיום שחרב המקדש) בכתבו: "... אעפ"י שניטלה נבואת הנביאים שהיא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא ניטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקודש שבקרבם". מכאן למדנו ושמענו ברורות ומפורשות על רוח-הקודש השורה על חכמי התורה!

וכבר האריך בדבר מרן הראי"ה זצ"ל בסדר "מעלות הנבואה", שבסוף חלק א' של אוה"ק:

יש ... רוח הקודש של שכל... דוקא בשכל ימצא את ההסתגלות האלהית האמתית... בתוך הדמיון ניצוצי שכל, בתוך השכל ניצוצי רוח הקודש, בתוך רוח הקודש ניצוצי נבואה... וכל נקודה שכלית יש לה לעומתה נקודה הופעתית בקודש...

זוהי גם מעלתו של ברוך בן נריה. גם אם נמנעה ממנו רוח נבואה שלימה, כאמור בפרק מ"ה, הרי יחד עם זאת אין ספק ששרתה עליו רוח הקודש של חכמי התורה. ואם סתם חכמי-תורה כך – שלשלת המוסרים על אחת כמה וכמה.

עתה כמובן מדוייק להפליא לשון המדרש במדב"ר אשר קבע: "מלמד⁴⁷ שזכה ברוך בן נריה לרוח הקודש". דייק המדרש בלשונו, שזו הייתה זכייתו של ברוך – זו ולא אחרת!⁴⁸

דומה ולאור יסוד זה תיושבנה כל הקושיות וכל הסתירות כולן, כפתור ופרח.

בראש וראשונה, ביחס לעיקרן של דברים: אכן צדקו ה"ראשונים" אשר הסיקו מן המכילתא, שגמנעה מברוך נבואה. זוהי משמעות פרק מ"ה, כך נקטו הפרשנים על אתר, ומכך למד הרמב"ם עיקר ושורש בתורת הנבואה. מאידך, זכה ברוך לרוה"ק, מעין זו המכונה בשיתוף השם, בהשאלה ובהכללה, בשם "נבואה". בתור שכזה נימנה ברוך בשלשלת הצאצאים הכהנים הנביאים מבני רחב.

שנית: סרה ובטלה כל הערה ותמיהה מהתחלת נבואתו בחו"ל, לפי שרוה"ק הזו אשר כן שרתה עליו, יכולה היתה לחול עליו כבר בארץ [שהרי לא היא המנועה ממנו], ובאותה מידה יכולה היא גם להתחיל שרייתה בחו"ל – שמעולם לא מצינו עכוב ומניעה לרוה"ק בחו"ל, ודברי חכמים יוכיחו.

47. שמא נעוץ שורש הילפותא, בכטוי "מנוחה" הנשנה שם, ואשר כנראה משמעו מקביל לרוה"ק וגדולה, ולא דוקא לנבואה – מאאמו"ר שליט"א. ונראה כי ישנה ראייה ברורה לדבר, שהרי פתחו ואמרו זאת ביחס למנוח – "למה נקרא שמו מנוח, שזכה לדבר עמו מלאך, והנבואה נקראת מנוחה, שנא' ושריה שר מנוחה וכו', ונחה עליו רוח ה'", והלא מפורשות כתב רמב"ם במו"נ ח"ב סוף פמ"ב: "... ולא מנוח ואשתו נביאים, לפי שאותם הדברים אשר שמעו או עלה ברעיונם הוא כעין בת קול שמזכירים חכמים תמיד, והוא מצב מסויים שיארע לאדם שאינו מעותד, אבל מטעה בזה שתוף השם" ! ברור אם כן שהביטוי מנוח – מנוחה במדרש זה אינו זהה עם נבואה אלא בדרך שתוף השם, ומקביל הוא לרוה"ק. יחד עם זאת ברור שיש פעמים ו"מנוחה" תכוון לנבואה גמורה, שהרי זהו מה שדרשו במכילתא על מאמרו של ברוך "מנוחה לא מצאתי", אשר משמעו שלילת נבואה, הגם שלרוה"ק כן זכה! וכן מצינו פרשנויות אחרות לביטוי "מנוחה", ככתנתומא ויחי (י"א) שהתורה קרויה "מנוחה", ובאפיק זה נווטו שם פרשנות פרק מ"ה שבירמיה, עיי"ש. משמע איפוא שהביטוי "מנוחה", עשוי להידרש גם כך וגם כך, אך אין ספק שהרמב"ם במו"נ סובר שמדרש במדב"ר מייחד את "מנוחה" לרוה"ק, כדמוכח ומוכרח ממנוח, וממילא כך גם ביחס לברוך.

48. ושם גם הנצי"ב רצה לרמוז לדרך יישוב זו, ולכך נקט בלשונו (עמק הנצי"ב – ספרי בהעלותך פיס' כ', עמ' רמ"ח): "דרך התנא לחשוב בעלי רוה"ק – וכן הוא ברוך" (ועוד בהמשך).

שלישית:

כן ברורה ההבחנה בין כתיבת יחזקאל ובין ספרי ברוך. דרגותיהם השונות משתקפות גם בספריהם. ספריו של ברוך, המהווים נבואה של דרגת רוה"ק שלו, מאפשרים כתיבת ספריו גם בחו"ל, ומשם נשלחו ארצה. לעומתם, ספריו של יחזקאל, בדרגת נבואתו, אינם יכולים להיכתב אלא אך ורק באר"י. לכן הוצרכו אנשי כנסת הגולה לכותבם⁴⁹.

רביעית:

ביחס לסתירה מרש"י לירמיה מ"ה, המציין למכילתא בדבר חריגותו של ברוך ביחס לשאר תלמידי הנביאים, לעומת דבריו הוא עצמו בפ"י לגמ' מגילה, שם הסיק נבואת ברוך ושריה מעצם העובדה שהיו תלמידי נביא: וי"ל שהמכילתא לא הפקיעתו ועשאתו חריג אלא רק ביחס להפיכה לנביא גמור. סתם תלמידי הנביאים – כיהושע ואלישע – הפכו לנביאים גמורים לכל דבר, ואילו הוא לא זכה לכך. ברם ראייתו של רש"י במגילה אינה מכוונת אלא למה שכן זכה, דהיינו לרוה"ק, ובזה כתב שלא יתכן והשפעת הנבואה, כמו גם השהייה המרובה במחיצת הנביא, לא יספיקו לו לשריית רוה"ק. לכן כל מה שאמרה המכילתא ביחס לנבואה, אינו שייך לדברי הגמ' ביחס לרוה"ק. ואדרבה, עצם הדגשת המכילתא את מוכנותו הטבעית והכשרתו לנבואה – ומגיעתו ממנה, הרי זה מורה על כך שממנה בלבד הוא מנוע, ובודאי שלא מרוה"ק.

49. אמנם לכאורה קשה על כך מספרו של דניאל, הלוא הרמב"ם במו"ב (ח"ב פמ"ה) מגדיר את מעמדו של דניאל כאחד מבעלי רוה"ק, ולא מבעלי הנבואה. כלשונו: "וממה שראוי להעיר עליו כי דוד ושלמה ודניאל הם מן הסוג הזה, ואינם מסוג ישעיה וירמיה ונתן הנביא ואחיה השילוני ודומיהם. לפי שאלו – כלומר דוד ושלמה ודניאל, לא דברו ואמרו מה שאמרו כי אם ברוח הקודש... ולפיכך הסכמת כל האומה לסדר ספר דניאל מכלל כתובים – לא מן הנביאים".

והנה לאור מה שהתבאר כאן, יכול היה דניאל לכתוב ספרו בחו"ל, שבכלל מדרגת רוה"ק הוא. אם כן מדוע זה אמרה הגמ' (ב"ב ט"ו א') שאנשי כנה"ג הוצרכו לכתוב ספרו, ונימק רש"י: "... שהיה בגולה", והלוא ספרי הכתובים יכולים היו להיכתב שם; ואין לדחוק ולומר שרש"י ורמב"ם חלוקים, שרש"י פירש במגילה (ג' א') "איהו לא נביא" במובן של שליחות לישראל, ומשמע שכשלעצמו כן נביא הוא; ונוכל לכאורה לומר: שרש"י המגדירו כנביא, סבר שלא יכל לכתוב ספרו בגולה, ולכן כתבוהו אנשי כנה"ג. לעומת זאת רמב"ם המגדירו כבעל רוה"ק, ינמק אחרת כתיבת אנשי כנה"ג, ולא מסיבה זו! ולא היא. א – אם כן, לא ברור הטעם להרמב"ם. ב – גם בדעת רש"י אין זה ברור שמגדירו כנביא גמור; הא ראייה שגם לדידיה ספרו הוא מן הכתובים בלבד! לכן יותר נראה שנבואה שהוצרכה לדורות ונכללה בתוך כ"ד הספרים. צריכה להיכתב בארץ – לא שנא אם היא מן הנביאים או מן הכתובים, דינן אחד: להיכתב בארץ. לא כן נבואות שלא הוצרכו לדורות ולא נכללו בכ"ד הספרים כתוצאה מכך: "כתוביו" של ברוך יכולים היו להיכתב בחו"ל, ואילו "כתוביו" של דניאל – הנכללים לבסוף בכ"ד הספרים – חייבים היו להיכתב דוקא בארץ; וזאת עשו אנשי כנסת הגדולה.

יתכן וכך גם יתבאר אופן הילפוטא שציינ המדרש הנ"ל, מברוך על שריה. עתה נוכל לומר שנבואת שריה לא על התלמיד היא באה ללמד, אלא דוקא על הרב – על ירמיה – היא באה ללמד. בכך רצו להורות שירמיה אף הוא ככל שאר הנביאים, ותלמידיו גם הם ברי-נבואה הם. דבר זה מוכח משריה שזכה לנבואה. זכייתו זו של שריה בנבואה יש בכוחה ללמד על זכייתו של ברוך ברוח הקודש! לפי שלא נמנעה ממנו אלא הנבואה, בגזירת הבורא, אך אין שום סיבה שלא יזכה לכהפ"ח לרוה"ק בכלל שאר בני הנביאים ותלמידיהם. הרי נמצא מדרש זה מיושב להפליא, דבר דבור על אפניו.

לבסוף, באשר למנייתו של ברוך בכלל מ"ח הנביאים – זו כלל אינה שאלה. לפי שבמפורש כתב הרמב"ם במורה הנ"ל, שדוד שלמה ודניאל "לא דברו ואמרו מה שאמרו כי אם ברוה"ק" – ולמרות זאת מנה רש"י את דוד ושלמה בכלל הנביאים⁵⁰, והגר"א (ע"פ "סדר עולם") מנה את דניאל! מכאן שבכלל אותם מ"ח ישנם אומנם נביאים, אך לצידם ישנם גם "נביאים" – בעלי רוה"ק. וכך גם ברוך בן נריה, הרי הוא מכלל בעלי רוה"ק.

ט. רמיזה ויישוב

יתכן ומרן הראי"ה זצ"ל רמז לנו יסודות אלה בקוצר אמריו (אוה"ק א', עמ' ר"ע):

הנבואה היא הכשרון המפותח של רוח הקודש, ורוח הקודש הוא הכח הנבואי טרם צאתו מן הכח אל הפועל הגמור ... עולה היא

50. ור' תוי"ט אהלות פי"ו מ"א ד"ה מענה: "... אמר הנביא... ואע"פ שזה הפסוק בתהלים... ולא נמנה ספר תהלים אלא עם הכתובים ברוח הקודש, אעפ"כ לא נמנע הרמב"ם לקרוא נביא, כי גם רוח הקודש מכלל מדרגות הנבואה היא. ואע"פ שהמדברים ברוח הקודש אינם נביאים, אפילו הכי בקצת העתים יהיו נקראים נביאים". ור' שם בהגה' ראשל"צ המסייע הגדרה זו מסוגיות שונות המכנות כתביהם של דוד ושלמה בשם נבואה. ור' נצי"ב בראשית כ"ג א': דוד זכה הן לנבואה והן לרוה"ק, וכ"כ בהעמ"ש ח' ס"ו ור' לעיל בהערה הקודמת בקשר לדניאל, וע"ע הגה' מהר"ץ חיות למגילה ט"ו א', וכן ט"א שם, ובס' באר שבע לסנהדרין צ"ד (ור' רמב"ן בדרשת תורת ה' תמימה, מהדו' רח"ד שעוועל, עמ' קמ"ח). ור' איגרת ר' אברהם בן הרמב"ם, בס' מלחמות ה', מהדו' ר"ר מרגליות, עמ' קס"ז-ק"ו, הע' 2-1.

עור' חידושי הגר"ח והגרי"ז על הש"ס ח"ג עמ' קנ"ה, אהבת יונתן – על הפטרת שביעי של פסח – דף מ"ב א', בית יעקב (איז' ביצא) הקדמה – עמ' 6: ור' הערות לעולת ראייה – ח"ב עמ' תכ"א. ולהעיר כי במקומות הרבה כונתה רוה"ק דוד ושלמה רק בכינוי "בת קול" – ר' שבת י"ד ב', קמ"ט ב', פסחים ק"ד א', סנהדרין צ"ד א', צ"ו ב', ק"ד א', הוריות י"ב ב'. ור' במכות כ"ג ב', שם מכונה גם רוה"ק בשם "בת קול". ואולם מדברי הגמ' ביומא ט' ב' וסוטה מ"ח ב' משתמע שהם שני עניינים שונים, שהרי אמרו שפסקה רוה"ק ועדיין יש בת קול! ור' בס' "כללי תורה", מע' בת קול דף קי"ב, המסיים "ומצוה ליישב". (ור' אריכו"ד בקשר לבת קול, בס' "בית אהרון" – מגיד – חלק י"א עמ' תרפ"ח – תשט"ז).

הנבואה על רוח הקודש, מפני שהיא מדת רוח הקודש מפותחה ומבושלה.

מובן הדבר לפי זה, שאפשר שיהיה אדם גדול במדת רוח הקודש שלו, ומכל מקום לא יהיה נביא, מפני שלא פתח את כשרונו לבא למדת הנבואה, או שמניעות חוציות, ממדרגת העולמים כולם, מסדרי החיים, ערכי התולדה האנושית וכיוצא בהם, הן מעכבות את הפתוח הנבואי לצאת אל הפועל.

ויש נביא שלא הגיע לעמדת רוח הקודש באותה המעלה המופלאה של בעל הרוח הגדול, ומכל מקום אותה המדה של רוח הקודש שיש בו באה ליד פיתוח.

חתם שם הרב את דבריו ביחשם של נביאים וכתובים זה לזה, וסיים במובאה הנוגעת לדניאל. בדברים אלה השמענו לא רק על הקבלתם והדרגתם של מידות הנבואה ורוח הקודש זו כלפי זו, אלא גם על אפשרות מניעת נבואה מבעל רוח"ק, ומסיבות שונות ["מניעות חוציות, ממדרגת העולמים כולם"⁵¹]. עוד התחדש כאן, שיתכן מצב ובו נביא לא יגיע למידת רוח"ק המצויה אצל בעל רוח"ק, ומבחינה זו "איהו עדיף מינייהו"⁵².

ונראה כי הביאור הנ"ל בשיטת הרמב"ם בתורת הנבואה הנלמדת מברוך, עשוי הוא ליישב סתירה מפורשת מיניה וביה בכתביו – מן ה'מורה' למשנ"ת.

לפי שבהלכות יסודי התורה (פ"ז ה"א) כתב הרמב"ם:

אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו ... מיד רוח הקודש שורה עליו.

51. דומה והדבר מקביל לנימוק שבמכילתא ביחס לברוך: "...כה אמר ה' הנה אשר בניתי אני הורס... אם אין כרם אין סייג... כי הנני מביא רעה על כל בשר וגו'" = עת חורבן וצרה לישראל ולעולם (ולעולמות כולם) – "מניעות חוציות ממדרגת העולמים כולם, וסדרי החיים, ערכי התולדה האנושית..."), אינה שעה מתאימה להשראת נבואה.

ועי' בס' "מתזה עליון" עמ' רכ"ה הע' 17 המבאר הסיבה כך: מאחר ובחינת הנביא נעשית דוקא ביחס לדבר טוב (ולא בדבר רע – העשוי להשתנות, ר' הקדמת רמב"ם לפיהמ"ש, והל' יסה"ת פ"י ה"ד, ור' בס' שם עמ' מ"ו ואילך) – לכן אמר לו ה' שזה אינו זמן מוכשר ומתאים לנבואה לטובה, וממילא לא יהיה ניתן לבוחנו!

52. ר' "שם משמואל", חיי שרה שנת תרע"ב, ד"ה והנה: "... והנה זה צריך פירוש, דמאחר שהוא עדיף מינייהו, מדוע באמת לא נשתלח בשום נבואה לישראל... שזה לא היה מפאת גרעון אלא מצד מעלתו הגדולה... ועל כן לגבי ראית המראה ראה יותר מחביריו, אך מצד זה עצמו לא נשתלח בשליחות הנבואה כי הי' חלש אצלו כח הדיבור" (מעין: משה-אהרון, אברהם-שרה; עיי"ש).

ותמוה, שזה מנוגד והפכי לכל היסוד שהשריש לנו הרמב"ם במו"נ, כי יתכן מצב ובו למרות התאמת האדם והכשרתו לנבואה, ומ"מ לא תחול עליו רוח הנבואה, אשר אינה חלה אלא אך ורק ברצון אלוקי! ואכן כבר עמד הלח"מ בקושיא זו, ונדחק לומר: "שמ"ש כאן מיד רוח הקודש, הוא עם הרצון האלוקי, אבל אפשר שיהיה מוכן ולא יחול הנבואה" והדוחק בולט, שהעיקר חסר מן הספר!

ואולם, לאור ההבחנה הנ"ל בין נבואה ובין רוח הקודש, ולא הרי זו כהרי זו, דומה ורמב"ם דייק ודקדק היטב בנוסח לשונו. לא כתב רמב"ם "מיד הנבואה שורה עליו" אלא "מיד רוח הקודש שורה עליו". לפי שאכן כך הדבר: המכין ומכשיר עצמו ודאי יזכה לרוה"ק, ברם לא בהכרח שיזכה לנבואה!⁵³

הוא הוא הדבר אשר אירע לנשוא מאמרנו, לברוך בן נריה. בגזירה אלוקית נמנעה ממנו רוח הנבואה, אך הכשרתו ומעלתו הביאוהו למדרגת "רוח הקודש"⁵⁴. זו אכן שרתה עליו במלא תוקפה, והחילה עליו שם "נביא" בשתוף השם ובהשאלה. זו היא שעוררה כל הבעייתיות הנ"ל, והיא גם זו הפותרתן ומרפאה שבר על נקלה.

לא בכדי אמר עליה הרמב"ם (מו"נ ח"ב סוף פמ"ב): זהו היסוד המסלק רוב הקשיים שבתורה!

53. ואכן ר' "סדר משנה", על הל' יסה"ת שם, ה"ה, המבאר כך.

54. מעין תירוץ זה י"ל גם בשיטת המבי"ט, הנ"ל הערה 13. לאור שיטתו המחלקת בין "נביא שליח" ובין "נביא לעצמו", י"ל שנמנע מברוך סוג נבואה זה – כשליח, אך כן קיבל מדרגת נביא לעצמו, להשלמת מעלתו האישית. מחילוק זה נבעה ההבחנה אם נביא הוא ואם לאו, ועפ"ז ניתן לפשר הסתירות!

נספח

בין נבואה לרוח הקודש

- (א) רמב"ן, שמות כ"ח ל':
... את האורים ואת התומים... כאשר כיון בשמות האורים והאירו חוזר מיד ומכוון בשמות התומים... וזאת מדרגה ממדרגת רוח הקודש, היא למטה מן הנבואה ולמעלה מבת קול...
רמב"ן, במדבר ט"ז ה':
- (ב) ... ודעתי בזה [צווי לקיחת המחתות]... שהיתה עליו יד ה' בהם והוא נקרא רוח הקודש, כענין בספרי דוד ושלמה שהיו ברוח הקודש... ומפני שאינו מדרך נבואתו של משה לא הוזכר בהן דבר ה'.
- (ג) רמב"ן, תורת ה' תמימה (מהדו' רח"ד שעוועל, עמ' קמ"ח) – על מדרגת דניאל:
... אין הנדבר להם ע"י מלאך נביאים... ומהם לבת קול בבית שני, הוא קול שנתן עליהם מן השמים, והיו שומעין אותה הראויים מהם לנבואה...
רבנו בחיי, ויקרא ח' ח':
- (ד) ... שם המפורש... ומדרגה היתה ממדרגות רוח הקודש, למטה ממדרגת הנבואה ולמעלה מבת קול. ודע כי ההפרש שיש בין נבואה לרוח הקודש הוא, שהנביא בעת שתבא בו הנבואה, כל הרגשותיו וכוחותיו בטלות, הוא משולל מכל דרכי העולם הזה ומופשט מן החומר ומתבודד עם השכל לבדו, והנה זה בהיקף, וזו היא מעלת שמונה נביאים. ורוח הקודש היא, שלא יתבטל אחד מהרגשותיו, והוא מדבר כדרך כל אדם, אבל יעורר אותו רוח עליוני ויפיע הדברים על לשונו, וידבר עתידות בסיוע אלקי, וזו היא מעלת הכתובים וכו' [כל זה הוצרכו החכמים ז"ל להעיר על מדרגות הנבואה כדי שיתבונן האדם, והחי יתן אל לבו מאין תוצאות הנבואה, ואיך המעלות זו למעלה מזו וכו']
- (ה) רבנו בחיי, דברים ל"ג ח':
... ודע כי ארבע מדרגות הן בנבואה: בת קול, אורים ותומים, רוח הקודש, נבואה, וכולן מדרגות חלוקות זו למעלה מזו... והנני מבאר לך בכאן ארבע מדרגות הללו:
... המדרגה השלישית – רוח הקודש, והיא המידה העשירית במידות הנביא (ר' שם כ"ג י'). וענין רוח הקודש הוא שימצא האדם בעצמו לב רחב ויזדמנו בפיו דברים נפלאים ויגיד העתידות ולא יתבטלו הרגשותיו כלל, אבל יוציא דברים מפיו כפי מה שישים בפיו רוח הקודש, והוא אינו יודע מאין באו לו הדברים. המדרגה

הרביעית – נבואה, והוא שיגיד העתידות בבטול כל הרגשותיו וישאר מופשט מן החומר וכל כליו, ויתייחד עם השכל הזך לבדו, ואז יראה הבאור הבהיר במראות ודמיונות בחלום או בהקיץ וכו'. אמנם דעת הרמב"ן ז"ל באמרו כי היא מדרגה ממדרגות רוח הקודש, כי רוח הקודש גדולה מכלם וסדר המעלות לדעתו מלמעלה למטה כך הם: רוח הקודש, נבואה, אורים ותומים, בת קול וכו' ומה שאנו קורין הנבואה רוח הקודש, לפי שהיא המקור שכל המעלות משתלשלות ממנה, והבן זה.

(1) אברבנאל, שמות ט"ו א' ד"ה ואחרי:

... יש הבדל רב בין הנבואה המגעת לנביאים מהשי"ת, ובין רוח הקודש שהיו מדברים בו שלומי אמוני ישראל. כי הנה הנבואה היא שפע שופע על שכל הנביאים וכוחו המדמה, והנביא מעת נבואתו כחותיו נרדמים ומתבטלים החושים ונפשו מתעסקת בהשגחה, והוא יגיד לבני אדם מה שראה או שמע, מבלי שיהיה לרצונו ובחירתו מבוא במה שיראה ויינבא... אמנם רוח הקודש אינו כן, כי אין בו צורות ומשלים, ואין בהגעתו תרדמה וביטול החושי, אבל הנביא רוצה ובוחר לדבר מה שירצה בחכמות או בתשבחות ודברי אזהרה ויתר הענינים. ומפני שילוח לו רוח ועזר אלוקי לדבר דברו, נקראה מדרגתו רוח הקודש, והוא הכנה לנבואה הגמורה וכו' [ור' שם בנוגע לסידור הנבואה בצורת שירה – שזו ממדרגת רוח"ק] [ור' שם פכ"ח סד"ה והנכון: ...קולות מדרגת רוח"ק בהקש אל מדרגות הנבואה, ולכך היתה הנבואה צריכה זמן והכנה ראויה אליה, אמנם האורים והתומים – הכהן המוכן היה מספיק לו התבוננות והכנה מה להשגת תשובתם, מה שלא היה כן בנבואה]

(2) עקידת יצחק (עראמה), הקדמה לשיר השירים:

ואמנם צורת מגלת שיר השירים וכן שאר הד' מגלות, כבר כתבו חז"ל היותם מכלל הספרים הנכתבים ברוח הקודש ולא מכלל הנביאים, והיה אם כן צורתם הדבור ברוח הקודש מהנלבש ממנו וכו'.

שם, הקדמה למגילת רות:

ואמנם צורת מגילת רות, כבר אמרנו היות צורתה הדיבור המסודר ברוח הקודש מהנלבש ממנו. ואל תקשה כי למה לא יכנס בגדר הנביאים בהיות כי כותבה היה שמואל הרמתי – כי כבר התרנו הקושיא הלז כאשר אמרנו כי אין כל דבק באלוה ית' דבק תמיד על אופן א' מהדבקות כי לפעמים יהי דבק במדרגה האחד עשר אשר אמרנו היותה שלימה, ופעמים מפני עקת המעיקים מחוץ מכלי הגוף וההרכבה הגשמית אשר באדם ישוב דבקו אל המדרגה הראשונה ומפחות שבמדרגות או לשלישית או לשביעית, כפי אשר יהי הכנתו אז.

[וכן שב וכתב ביחס למגילת איכה – ירמיה – ר' מבואו שם]

(ח) אור-החיים, בראשית מ"ו ד' (כיצד תיתכן ירידת שכינה למצרים):
...אכן אשכילך כי הדרגות אור השכינה רבים המה... ודאי יש הדרגות אין מספר להם להשראת שכינה... והגם שבאורו ית' לא יוצדק לעשות הפרש, זה אמת כי באלקותו ית' הוא אור שוה, אבל באור המבהיק ממנו הוא שיתיחס אליו בחי' ההדרגות...

(ט) נצי"ב, העמק-דבר, בראשית כ"ג א':
... יש להתבונן במה שאמרו שאברהם היה טפל לשרה בנביאות, ואין זה אלא תימא... אלא הכוונה היא שהיה טפל ברוה"ק, שהרי שני דברים הם: רוה"ק הוא מה שאדם מתבודד ושרה עליו רוה"ק ויודע מה שרואה, אמנם לא דבר עמו ה'. ונבואה הוא בחינה גדולה ורבה מזה... [ור' שם – על הסיבות שהביאו למעלתה היתירה של שרה ברוה"ק: אפשרותה להתבודד, שמחתה, אמונתה ובטחונה המוחלט].

(י) צפנת פענח (עה"ת), במדבר כ"ב ל"ח [שלבים בנבואת בלעם]:
הדבר אשר ישים אלקים בפי אותו אדבר – זה לא היה עדיין נבואה, וזה רק גדר רוח הקודש, כמו של דוד ושלמה. אבל פעם שני בפסוק י"ב, שם נקט בן ד' – הוה נבואה ... משום דמתחילה היה כמו דוד ושלמה... וכמו כה"ג ביוה"כ [מד"ר אחרי מות פכ"א י"ב: ... וכה"ג לא אדם היה, אלא כהיה דא"ר פנחס: בשעה שהיה רוה"ק שרוי עליו, היו פניו בוערות כלפידים וכו']... ושם הנבואה רק בגדר כתובים, דאין עליו חיוב לדבר זה רק לנבות ולעצמו... ואח"כ עלה בגדר נביא שליח... אך מ"מ היה רק בגדר חוזה ושאר נביאים לבד משל ישעיה... ואח"כ רצה שיהיה כמשה רבינו...
(אכן פירושו שונה מדעת הרמב"ם במו"נ ח"ב פמ"ה, הסובר שלא הגיע בלעם אלא רק למדרגת רוה"ק).

(יא) ור' לעיל – כל האמור במו"נ, וכן באוה"ק.

עו"ר: כוזרי מאמר ג', י"א (וע"ג), שו"ת חת"ס או"ח סי' ר"ח, ביאור הגר"א למשלי ט"ז ד', העמק שאלה – ה' ס"י, שו"ת משפט כהן סי' צ"ו אות ז', ובהערות שבסוף הספר (עמ' שס"ה), קול הנבואה, ספר שני, פיס' קכ"א ובהערות שם, ור' הקדמת הר"ר מרגלית זצ"ל לשו"ת מן השמים, והנ"ש עמ' כ"ו, (מאמרי הראיה ח"ב עמ' 486) (מעולמם של חכמים – א. א. אורבך, "הלכה ונבואה" ובנספח שם), משך חכמה – הפטרת פקודי.